

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ
“Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими”**

кафедраси

**5111600 - “Миллий ғоя, маънавият асослари ва
ҳуқуқ таълими” йўналиши битирувчиси**

ТОХИРОВ ШЕРЗОД нинг

**“ЁШЛАРНИ МИЛЛИЙ
ҚАДРИЯТЛАРГА СОДИҚЛИК
РУҲИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ
МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ”**

мавзусида ёзган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Иш кўрилди ва ҳимояга
тавсия этилди. “Миллий ғоя,
маънавият асослари ва ҳуқуқ
таълими” кафедраси мудири
ф.ф.н.,
доцент _____ С.Исмоилов
“ ” _____ 2018 йил**

**Илмий раҳбар: “Миллий ғоя,
маънавият асослари ва ҳуқуқ
таълими” кафедраси катта
ўқитувчиси _____
Б.Ғофуров
“ ” _____ 2018 йил**

МАВЗУ: “ЁШЛАРНИ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА СОДИҚЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ”

Режа:

Кириш.

I БОБ. Миллий - маънавий қадриятларнинг Олий таълим тизимидаги ўрни, ўзига хослиги ва аҳамияти.

1.01. Таълим - тарбия жараёнида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда боғлиқлиги.

1.02. Миллий - маънавий қадриятларни талаба ёшлар билими, онги ва руҳий - иродавий даражасига мос ҳолда ўқитиш масалалари.

II БОБ. Республикамиз таълим - тарбия тизимида ёшларни миллий-маънавий қадриятларга содиқлик ҳамда ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг методологик асослари.

2.01. Собиқ Шўролар даврида миллий қадриятларга муносабат, олиб борилган сиёсатнинг инсониятга, миллий ўзликка ва шахсга салбий таъсирлари.

2.02. Мустақиллик йилларида миллий ўзликка қайтиш ҳамда миллий қадриятларнинг қайта тикланиши ва ривожланиши.

Хулоса.

Иловалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

КИРИШ

Битирув малакавий иши мавзусининг долзарблиги ва унинг асосланиши. Мустақиллик йилларида, биринчидан, авлодлардан мерос бўлиб ўтган анъаналар, урф-одатлар ва байрамлар янги мазмун билан бойиди ва ривожланди, иккинчидан, ижтимоий тузум таъсири остида барча миллатлар учун тушунарли бўлган анъаналар, урф-одатлар ва байрамлар вужудга келди. Булар ўзбек халқининг мустақиллик учун кураши ва бунёдкорлик ишлари билан ҳаётдан ўрин олди ва мустаҳкамланди. Айни пайтда бу анъаналар, урф-одатлар демократик жамият кишиси ахлоқ талабларига ғоят мос бўлиб, ОТМ талабаларида ғоявий эътиқодлилиқ, ватанпарварлик, халқлар дўстлиги, жамият фаровонлиги йўлида фидокорона меҳнат, бирдамлик ва ҳамкорлик, инсонпарварлик, маънавий ва жисмоний баркамоллик, фуқаролик масъулиятини чуқур ҳис этишнинг сарчашмасидир. Уларда ўзбек халқи ҳаётидаги тарихий воқеалар, унинг жанговар ва меҳнат шижоатлари, қаҳрамонларнинг жасоратлари, олийжаноб ишлари, кўп миллатли Ўзбекистон халқи ҳаёт фаолияти, маданиятидаги энг яхши, илғор жиҳатлар улуғланади.

Қолаверса, юқорида биз фикр юритган масалалар мамлакатимизда давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, биринчи Президентимиз И.Каримов ва муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев асарларида етарлича асослаб берилганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Дарҳақиқат, маънавият, миллий ўзликни англаш, миллий қадриятлар инсоният тарихидаги барча даврларда ўз ўрни ва аҳамиятига эга бўлган. Ана шуларга кўра биз танлаб олган Битирув малакавий ишимиз мавзуси ўта долзарб муаммолардан биридир.

Битирув малакавий ишининг ўрганилиш, тадқиқ этилиш даражаси. Анъана, урф-одат, маросим, байрам, қадриятлар муаммоси собиқ Шўролар тузуми даврида, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам маълум бир жиҳатлардан ўрганилган. Лекин, шунга қарамай, улар ўша давр ҳаёт

шароитларида ҳамда мафкураси ақидалари асосида амалга оширилганликлари учун, ҳозирги кунда илмий-амалий қимматга эга эмас. Фақат проф. О.П.Умрзоқова, Х.А.Шайхова, У.Қорабоев каби баъзи муаллифлар нашрлари ўз илмий қиммати ва аҳамиятини бир мунча сақлаб қолмоқда деб айтиб ўтиш мумкин. Лекин Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин миллий кадриятларимизни ўрганишга, уларни тадқиқ этишга эътибор кучайди. Жумладан, Қ.Назаров, Ж.Туленов ва бошқа олимларимизнинг бу йўналишдаги хизматлари алоҳида тақсинга сазовордир. Мустақиллик йилларида ушбу йўналишда бир нечта диссертациялар ёқланганлиги, илмий мақолалар, монографиялар, дарслик, ўқув қўлланмалари нашр этилганлиги ҳамда мамлакатимиз ОТМларида “Кадриятлар фалсафаси” фанининг ўқитилаётганлиги ҳам фикримизнинг яққол далилидир.

Битирув малакавий ишининг объекти ва предмети. “Кадриятлар фалсафаси” фани доирасидаги “Талаба ёшларни миллий кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялашнинг методологик асослари” мавзусига доир муаммоларни ўрганиш. Олий таълимнинг ўзига хослиги ва унда миллий-маънавий кадриятларнинг ўрни ҳамда аҳамиятини ҳозирги давр талабларидан келиб чиққан ҳолда асослаш. Миллий кадриятлар, уларнинг ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясидаги ўзига хос ўрни ва аҳамияти масалаларини битирув иши доирасида таҳлил қилиш.

Битирув малакавий ишининг бош мақсад ва вазифалари. Ишнинг асосий мақсад ва вазифалари талаба ёшларга ўзбек миллий кадриятларининг мазмун-моҳиятини, уларнинг халқимиз маданияти ва маънавияти ривожланишида тутган ўзига хос ўрни ва аҳамиятини тушунтириш ва асослаб бериш. Ёшларда миллий рух, миллий хис-туйғу, миллий менталитет ва миллий ифтихор ҳамда миллий ғурурни ривожлантириш. Ўсиб келаётган ёш авлодни миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялашнинг усул ва воситалари ҳамда методологик асослари ҳақида фикр юритиш, уларни битирув иши

доирасида асослаб бериш ҳам ушбу тадқиқотимизнинг бош мақсад ва вазифаларидан бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, собиқ Шўролар даврида миллий кадриятларга нисбатан олиб борилган сиёсатнинг мазмун-моҳияти ва унинг халқимиз маънавий ривожланишидаги салбий оқибатларини кўрсатиб бериш. Миллий-маънавий кадриятларни талаба ёшлар билим, онг ва руҳий-иродавий даражасига мос қилиб ўқитишнинг муаммо ва ечимлари ҳақида фикр юритиш ҳам ушбу ишимизнинг асосий вазифаларидан бўлиб ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг назарий-методологик асоси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий кадриятларимизни кенг халқ оммоси орасида тадбиқ ва ташвиқ қилиш юзасидан биринчи Президентимиз И.Каримовнинг асарларида илгари сурилган, ривожлантирилган назарий хулоса, ечимлар, амалий тавсия ҳамда таклифлар, шунингдек, мухтарам Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг чиқишлари, нутқ, ҳамда амалий кўрсатмаларида асослаб берилган ғоялар ҳам ушбу битирув ишимизнинг назарий-методологик асосини ташкил этади.

Битирув малакавий ишининг тадқиқот методлари. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримовнинг қатор янги методологик хулоса, ечимларига кўра умум-инсоний ва миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам, кадриятларга нисбатан муносабат тубдан ўзгарди, эволюцияга учради. Бундай, айниқса илғор Ғарбий Европа маданиятшунослиги, фалсафаси, социологиясида мазкур муаммога ижобий, ижодий-яратувчи куч сифатида қарашдан иборат Э.Дюркгейм, М.Веберлар томонидан асослаб берилган ва Ғарбда ҳозир ҳам самарали, инсонпарвар илмий тадқиқот усул, принципларидан Ўзбекистонда ҳам ижодий-танқидий фойдаланиш бизнинг фикримизча ўзининг ижобий самарасини беради.

Бундан ташқари миллий кадриятлар шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ фалсафий-аксиологик ахборот ва маълумотларни йиғиш, ҳамда социологик кузатиш, қиёслаш, тарихийлик, холислик, мантиқий

изчиллик, мунтазамлик ушбу битирув ишида қўлланилган илмий тадқиқот материалларини ташкил этади.

Битирув малакавий ишининг назарий ва амалий аҳамияти. Мазкур битирув ишида жамланган маълумотлардан талабалар, мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилари ўқув жараёнида фойдаланишлари мумкин. Шунингдек, ушбу ишимиз натижалари ОТМ тизимидаги фалсафа, этика, эстетика, диншунослик, маънавият асослари, миллий ғоя ва маданиятшунослик каби ижтимоий-гуманитар фанлардан маъруза ва семинарларга тайёргарлик кўриш учун қўшимча адабиёт сифатида хизмат қилади. Юқоридагилар билан бирга битирув ишининг назарий ва амалий аҳамияти асосан куйидагилардан иборат:

- мавзу бўйича мавжуд ахборот, билим қарашларни жамлаб, илмий тадқиқ этиб, баъзи умумлаштирувчи назарий хулосалар, тавсия ва таклифлар ишлаб чиқилганлиги;
- мустақиллик даврида миллий ўзликка қайтиш, миллий онг уйғонишининг миллий кадриятларни қайта тиклаш ва такомилга ҳаётбахш таъсирини (эволюцияси) битирув иши доирасида асослаб берилганлиги;
- ўзбек халқи маънавий, илмий-фалсафий меросида маънавий жасорат кадриятларининг баъзи муаммолари методологик жиҳатдан асослаб берилганлиги;
- кейинги илмий тадқиқотлар ва амалий фаолиятда улардан фойдаланиш мумкинлиги ва х.к.

Битирув малакавий ишининг таркиби, ҳажми. Битирув малакавий иши “Кириш”, 2 боб, 4 фасл, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат, ҳажми 69 бет.

I БОБ. МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ, ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА АҲАМИЯТИ

1.01. Таълим-тарбия жараёнида миллий ва умуминсоний кадриятларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда боғлиқлиги.

Аввало ОТМ лардаги маънавий таълим-тарбия жараёнларида, колаверса улардаги ижтимоий-маънавий байрам тадбирларини олиб боришда талаба ёшларнинг ёши, олий таълимнинг ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда миллий-маънавий кадриятлар ҳақида етарли билим, амалий малака берилиши лозим. Бунинг учун эса, талаба ёшларда кадриятлар ҳақида етарлича тасаввур ҳосил қилиниши талаб этилади.

Маълумки, кадриятлар қамраб олиш кўламига кўра миллий, минтақавий ва умуминсоний кадриятларга бўлинади.

Умуминсоний кадриятлар жаҳон цивилизациясининг яхлитлиги, унинг барча босқичлари бир-бири билан узвий боғланганлигининг ифодасидир.

Умуминсоний кадриятлар деб барча инсонларнинг тарихи, мероси, истиқлоли, истиқболи ва манфаатларида мавжуд бўлган туташ, умумий заминлар ва манфаатлар асосида ташкил топган, тараққиётнинг янги босқичида ҳам барчанинг манфаатига мос келадиган ижтимоий, сиёсий, маънавий ҳодисалар ва бойликларга айтилади¹.

Умуминсоний кадриятлар қандайдир ўзгармас, ақидавий тушунчалар эмас. Даврлар ўтиши, шароит, талаб ва эҳтиёжларнинг ўзгариши билан уларнинг мазмуни, баҳолаш мезонлари ҳам ўзгариб боради. Лекин бу ўзгаришлардан қатъий назар, умуминсоний кадриятлар одамларни жипслаштирувчи, маълум мақсадлар, ижтимоий, маънавий камолотнинг муайян йўллари учун биргалашиб курашишга, ҳаракат қилишга чорловчи

¹ Туленов Ж. Кадриятлар фалсафаси. - Т.: “Ўзбекистон”, 1998. 96 - бет.

ижтимоий ҳодисалардир. Умуминсоний кадриятлар турли давлатлар, халқлар ўртасидаги кўприк воситасини ўтаб, одамларни бир-бирига яқинлаштирувчи, ҳамжихатлик ва ҳамкорликка чорловчи куч вазифасини ўтайди. Маънавият борасида ҳам умуминсоний кадриятлар барча халқларнинг маданиятини яқинлаштиради ва уларни тезроқ камол топишга имконият яратиб беради.

Инсонпарварлик ғояларига садоқат, демократия, ижтимоий адолат ҳамма ерда барқарор бўлишига интилиш, инсон ҳуқуқлари поймол этилишига йўл қўймаслик, ҳамма халқларнинг миллий мустақиллик учун бўлган курашларини ҳимоя қилиш, кишиларни дўстлик, ҳамкорлик ва ҳамдардликка чорлаш, ҳамма ерда тинчлик, осойишталик қарор топишига ҳаракат қилиш, атроф муҳитни тоза сақлаш умуминсоний кадриятларнинг ҳозирги кунда катта аҳамият касб этаётган жиҳатларидир.

Бу кадриятлар бутун инсоният томонидан қўлга киритилган фан, техника, маданият, ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатларини ривожлантириш борасидаги янги жиҳатлар, демократия, қонунчилик, адолатни барқарорлаштириш борасидаги ютуқлардан ҳам иборат бўлиб, улардан оқилона фойдаланиш Республикамизни жаҳондаги ривожланган давлатлардан бирига айлантириш ишига ҳам хизмат қилади. Бу борада бирор чекинишларга, миллий маҳдудлик ва калондимоғликка йўл қўйиш ниҳоятда катта йўқотишларга олиб келиши мумкин. Умуминсоний кадриятлар маҳаллий шароит, имкониятлар, тарихий анъаналар билан боғлангандагина керакли самара беради.

Минтақавий кадриятлар ҳам умуминсоний кадриятлар билан чамбарчас боғланган.

Қадриятларнинг бу туркуми бир-бирига яқин бўлган шароитларда яшаган ва меҳнат қилган, тарихи туташ бўлган мамлакатлар ва халқларда учрайди. Бу кадриятлар ҳозирги кунда ҳам катта аҳамият касб этмоқда.

Меҳмондўстлик, болажонлик, яқин қўни-қўшничилик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни иззат қилиш, қариндош-уруғлар, дўстлар билан

яқин алоқада бўлиш, сахийлик, ҳалол билан ҳаромни фарқлаш. Ўрта Осиё халқларининг ҳаммасига хос бўлган маънавий фазилатлардир. Гарчанд меҳмондўстлик билан боғлиқ удумлар минтақамизнинг ҳамма ерида кенг тарқалган яхши анъана бўлса ҳам улар турли жойларда бир-биридан фарқ қилади.

Кексаларни, ота-онани ҳурмат қилиш анъанаси ҳам Ўрта Осиё халқларининг ўзига хос юксак маънавий бойлигидир.

Кексалар кўпни кўрган, ақл ва идрок билан ҳар ишда маслаҳат бера оладиган, ёшларга катта тарбиявий таъсир кўрсата оладиган кишилардир. Кексаларни ҳурмат қилиш, улардан сабоқ олиш, ҳаёт тажрибасини ўрганиш маънавий камолот учун янги имкониятлар излашга ҳаракат қилишдир. Ота-онани ҳурмат қилиш, уларнинг гапига, панд-насихатига кулоқ солиш ҳам катта маънавий қадриятдир. Ота-она ҳеч вақт ўз фарзандига ёмонликни раво кўрмайди. Улар ҳаётнинг кўп оғир-енгилликларини кўргани сабабли, фарзандларининг истиқболини ҳам улардан кўра кўпроқ ўйлайдилар. Баъзан ота-оналарнинг насихатлари ноқобил фарзандларга оғирроқ ботиши мумкин. Бу ҳаётни чуқур билмаслик, ҳаётнинг турли жараёнларига енгил-елпи қарашнинг оқибатидир. Фарзандлар ота-онанинг қадрини ўзлари ота-она бўлганидан кейингина фаҳмлаб оладилар. Бу давр ичида улар маънавий камолотнинг кўп имкониятларини қўлдан бой бериб қўядилар. Шунинг учун улкан маънавий қадрият бўлмиш ота-онани ҳурмат қилиш анъанасини асло унутмаслик керак¹.

Катта ижтимоий ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган минтақавий қадриятлардан яна бири - *жамоатчилик фикридир*. Жамоатчилик фикри одамлар ўртасидаги бир-бирига яқинлик, ўзаро ҳурматнинг ифодаси бўлиб, кенг фойдаланиш мумкин бўлган қадриятдир.

Қадриятларнинг энг муҳим турларидан яна бири - *миллий-маънавий қадриятлардир*. Улар ҳақидаги чуқур билим, айниқса турли ижтимоий-

¹ Рустамов А. Адиблар одобидан адаблар. - Т.: "Маънавият", 2003. 40 - 46 бетлар.

маънавий тадбирларда ОТМ талабаларининг, ўқувчиларининг бевосита, фаол иштирок этиши уларнинг онгида бир умр муҳрланиб қолади.

Миллий қадриятларнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳар бир миллатнинг ўзига хос тарихи, тили, маданияти, ахлоқий ва психологик фазилатлари, яшаш шароити, турмуш тарзи, ишлаб чиқариш фаолияти билан боғлангандир. Миллий қадриятларнинг ҳар бир кўринишини узок тарихий тараққиётининг ўзига хос хусусиятларини чуқур ўрганиш орқалигина тўғри тушуниб олиш мумкин¹.

Миллат мавжуд экан миллий қадриятларнинг аҳамияти асло камаймайди. Миллатларнинг маънавийат жиҳатидан бир-бирига яқинлашиб бориши ҳам миллий қадриятларнинг ривожланиш ва амал қилиш имкониятларини камайтирмайди, балки кенгайтиради. Умуман олиб караганимизда, миллий қадриятлар ҳар бир миллатнинг моҳиятини, унинг муайян мустақил ижтимоий этник бирлик эканини белгилаб берувчи асосий мезонлардан биридир².

Албатта, миллатнинг ижтимоий-табақавий таркибида ўзгаришлар бўлиши, турли халқлар ўртасидаги алоқалар яқинлашиб бориши миллий қадриятлар ўсиб, кенгайиб боришига хизмат қилади. Лекин янги шароитларда, янгича талаб ва эҳтиёжлар асосида шаклланаётган қадриятларда ҳам миллийлик қиёфаси сақланиб қолаверади. Янги вазиятларда шаклланаётган қадриятлар миллийлик жиҳатларини ўзига сингдиргандагина ҳаётга шу жумладан талаба ёшлар онги ва қалбига кенгроқ, тезроқ сингиш имконига эга бўлади.

Сўнги бир асрга яқин давр давомида ўзбек рақсларида, куйларида, ашулаларида жуда катта ўзгаришлар бўлганини инкор этиб бўлмайди. Бу ўринда Европа ва Шарқ мамлакатлари маданиятларининг таъсири ҳам катта бўлди. Ҳозирги ўзбек рақслари, куйлари, кўшиқлари классик маданий меросининг айнан ўзи эмас. Рақсларда Европа, Осиё рақс

¹ Алиқулов Х. Маънавий-ахлоқий қадриятлар мутафаккирлар талқинида. Андижон. 2003. 6-7 бетлар.

² Андреев Р.Д. Ценности и их роль в жизни общества. - М.: 1998. Стр. 12.

маданиятларининг кўп жиҳатлари сезилиб туради. Бу жиҳатдан ўзбек халқининг рақс маданияти борасидаги кадриятлари анчагина бойиди. Лекин моҳият жиҳатидан рақсларимиз асосан миллийлик руҳини сақлаб қолди¹.

Миллатнинг руҳияти, тарихий анъаналари, маънавий эҳтиёжга мос келмайдиган бегона кадриятларни унга зўрлаб сингдириш мумкин эмас. Айниқса, бой тарихий меросга эга бўлган халқлар маънавий ҳаёт борасидаги зўравонликни руҳан қабул қилмайдилар.

Умуминсоний, минтақавий, миллий кадриятлар билан бир қаторда, диний кадриятлар ҳам мавжуддир. Улар миллий-маънавий кадриятларнинг таркибий қисми ҳисобланади ва ҳар бир миллат, халқ ҳаётида, турмуш тарзида мустаҳкам ўрин тутади ҳамда муҳим аҳамият касб этади.

Диний кадриятлар ҳам жамиятнинг маълум тарихий давр ва шароитлардаги талаблари, эҳтиёжлари асосида шаклланади. ОТМдаги таълим ўз мазмун-моҳиятига кўра дунёвийликка йўғрилган бўлиб, гарчи диний таълимни кўзда тутмасда, бироқ “Диншунослик”, “Маънавият асослари”, “Одобнома”, “Маданиятшунослик” ва шу каби фанларни ўқитишда, ҳамда оммавий тадбирлар, тантана, байрам, ҳайитларни ўтказишда талабаларга диний кадриятларни холис ва ижодий-танқидий сингдиришнинг катта имкониятлари мавжуд².

Динларнинг келиб чиқишига асос бўлган сабабларни ижтимоий ҳаётнинг ўзидан изламоқ керак. Реал ҳаёт воқеалари, эҳтиёжлари илоҳийлаштирилганида, моҳияти, содир бўлиши сабаблари илоҳий кучларнинг иродаси билан боғлангандагина диний тус олади.

Ислом дини шаклланаётган даврда Муҳаммад алайҳиссалом араб қабилалари орасида кенг тарқалган кўплаб урф-одатлар, маросимлар, ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларга илоҳий тус бериб, уларни янги диннинг ажралмас қисмига айлантирди. Арабларнинг юриш-туриши, одоби ва

¹ Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. Т.: Ўқитувчи. 1991. 23-бет.

² Фалсафа. Қомусий луғат. - Т.: Шарқ, 2004. 47 - бет.

ахлоқи, оилавий ва қабилавий муносабатлари борасидаги кўплаб кадриятлари ислом динининг таркибий қисми бўлиб қолди.

Шаърий ҳукумларга кирган ахлоқ ва одоб, ҳалоллик, инсонпарварлик, меҳр-оқибат, дўстлик, биродарлик ҳақидаги кўплаб ғоялар минтақамизда ислом динидан олдин ҳам кадриятлар сифатида сақланиб келган эди. Бу кадриятлар ислом динининг таркибий қисмига айланиб, уларга риоя қилмаслик жамият олдидагина эмас, балки худо олдидаги гуноҳ сифатида талқин этила бошланган. Натижада ислом дини билан боғлиқ бўлган бу кадриятларга ҳам риоя қилишлик масъулияти кучаяди. Дин муқаддас, деб эътироф қилган кадриятларни тан олмаслик, ёки уларга риоя қилмаслик гуноҳ, дўзах сингари тушунчалар билан боғланди. Шундай қилиб, диний тус олган ҳаётий кадриятларга риоя қилишнинг зарурияти ҳам кучайди¹.

Ахлоқий, ҳуқуқий кадриятларнинг кўплари Қуръони Каримда, ҳадисларда ҳам катта ўрин олган. Ҳадисларда баён қилинган ахлоқий нормалар инсон камолотига катта ижобий таъсир кўрсатиши шубҳасиздир. Муҳаммад алайҳиссаломнинг кўпгина ахлоқий фазилатлари, оиласига, фарзандларига, ёру дўстларига муносабати ҳам ҳадисларда катта ўрин олиб, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган кадриятларга айланган. Ҳадисларда, шаърий ҳукумларда ўртага ташланган барча ахлоқий ва ҳуқуқий кадриятлардан ҳозир ҳам тарбиявий омил сифатида кенг фойдаланиш мумкин².

Собик Иттифоқ даврида диний кадриятларнинг барча томонларини тўла инкор этиш йўлига ўтиб олиб, жамият маънавий камолотини таъминлашнинг кўпгина имкониятларидан маҳрум бўлиб қолдик. Диний кадриятларнинг мазмунида миллий, минтақавий ва умуминсоний кадриятларнинг кўпгина жиҳатлари борлигини билмаслик, маънавий жоҳиллик ботқоғига ботиш жамиятимиз бошидан кечирган кўпчилик йўқотишларга сабаб бўлди.

¹ Ғарб фалсафаси. Назаров Қ. таҳрири остида. - Т.: Шарқ, 2005. 24 - бет.

² Комилов Н. Тасаввуф. - Т.: "Ёзувчи". 1996. 12 - бет.

Ўрта Осиёлик кўплаб олимлар, маърифатпарварлар диний кадриятларни хурофот ва бидъатдан ажратиб олишга, диннинг ҳаётий томонларини ҳақиқий ижтимоий ва маънавий камолотнинг муҳим заминига айлантиришга ҳаракат қилиб келганлар. Буюк мутафаккир шоир Умар Хайём, Алишер Навоий, Бобур, Машраб ва бошқалар Ислом динига катта ҳурмат ва ихлос билан қараган бўлсалар ҳам, улар хурофот тусини олган мерос-нинг барчасига кўзни юмиб, кўр-кўрона ёндошиши мумкин эмаслигини кўрсатиб ўтганлар¹.

Қадриятларга баҳо беришнинг бош мезони - тарих сабоқлари, тажриба, ҳозирги давр ва истиқлолнинг талаблари, эҳтиёжларидир.

Ўзбекистоннинг мустақил, дунёвий давлат деб эълон қилиниши, тоталитар буйруқбозлик тузумининг мафкуравий ҳукмронлигига барҳам берилиши диний кадриятларга нисбатан янгича ёндошишга имкон яратди. Кўпгина диний маросимлар тикланди, фуқаролар ўзларининг диний эътиқодлари билан боғлиқ бўлган маросимлар, урфу одатларни дунёвий давлат конституцион принципига кўра тўсиқларсиз амалга ошира бошладилар. Шаҳар ва қишлоқларда кўплаб янги масжидлар қурилди, эскилари таъмирланди. Қурбон ҳайит, рамазон ҳайити сингари маросимлар ҳамма ерда амалга ошириладиган оммавий байрамларга айланди. Ўзбек халқининг ҳозирги миллий-маънавий қадриятлари тизимини буларсиз тасаввур этиб бўлмайди².

Қадриятлар катта тарбиявий аҳамиятга эгадир. Қадриятларнинг моҳиятини билиш, уларга эътиқод, ихлос қўйиш ёшларда миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий бирдамлик ва ҳамжихатлик туйғусини шакллантиришда, инсонпарварлик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, ахлоқий поклик фазилатларини камол топтиришда катта аҳамиятга эга. Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлига ўтган ҳозирги шароитда ватанпарварлик тарбияси катта аҳамият касб этмоқда. Ватанпарварлик - ўз ватанини

¹ Низомиддинов Н. Жануби-Шарқий Осиё диний-фалсафий таълимотлари ва Ислом. - Т.: Зар қалам, 2006. 28-бет.

² Ўша асар. 32-36 бетлар.

виждонан севиш, унинг тараққиёт йўли ва истиқлолини англаб олиш, манфаатларини ҳамма соҳаларда ҳимоя қилишда фидоийлик намуналарини кўрсатишдир.

Экологик маданиятни шакллантиришда миллий тарбия анъаналарига оид қадриятларнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Ўзбек оилаларида болалар ёшлигиданоқ кўча супуриш, ҳовли тозалаш, сув сепиш, дарахт экиш ва парвариш қилишга ўргатилар эди. Сувни ифлос қилмаслик, ахлатни ҳамма жойга ташламаслик ҳам улкан миллий қадриятга айланиб кетган. Ўлкамиздаги экологик вазият анча оғирлашиб қолган ҳозирги шароитда бу қадриятлар ҳам катта тарбиявий омил бўлиши мумкин.

Ўзбек қизларини меҳнатсеварлик, камтарлик руҳида тарбиялаш борасида ҳам катта тарихий анъаналаримиз бор. Номус, иймон, қизлик ифлатини юксак тутиш одати ҳам улкан миллий қадриятдир¹.

Қадриятларга холисона ёндошиш, улардан ижтимоий, тарбиявий масалаларни ҳал этишда самарали фойдаланиш ҳозирги кундаги кўплаб долзарб муаммоларни ҳал этишнинг муҳим шартидир.

Ўзбек халқининг тарбия тизимида тарихан таркиб топган ўзига хос хусусиятлари борки, улар туфайли ёшларимиз бошқа миллат ёшларидан ажралиб туради. Номуслилик, ориятлилик ҳам муҳим қадриятдир. ОТМ талабалари орасида таълим-тарбия ишларини олиб борганда, ҳамда турли тантаналар, жамоатчилик тадбирлари, байрам, ҳайитлар, сайллар, мусобақалар, танловлар ўтказганда айни мана шу меъёр, мақсадни унутмаслик лозим бўлади.

¹ Шайхова Х. Ўзбек аёли - одоб тимсоли. - Т.: 2007. 46-бет.

1.02. Миллий-маънавий қадриятларни талаба ёшлар билими, онги ва рухий-иродавий даражасига мос ҳолда ўқитиш масалалари.

Урф-одатлар, анъаналар, байрам ва маросимлар фақат турмуш маданиятининг даражасини ифодалабгина қолмай, балки уни ижтимоий назорат қилиш, кишиларнинг ижобий хатти-ҳаракатларини тасдиқловчи, салбийларини инкор этувчи ахлоқий қийматлар йиғиндиси. Улар конкрет шахсни бошқа кишиларнинг тажрибаси билан бойитади, шахсда ўз бурчи ва вазифаларига масъулият билан қараш сингари фазилатларни шакллантиради ва мустаҳкамлайди. ОТМларидаги таълим ва тарбия, тадбирлар, байрам, ҳайит, бошқа тантаналар ана шунга қаратилиши лозим.

Ҳозирги фан-техника инқилоблари, глобаллашув тараққиёт кенг авж олган, шахс омили роли ортиб бораётган бир вазиятда анъаналар, қадриятлар ва урф-одатлар ўз-ўзидан стихияли равишда вужудга келмайди ва кела олмайди. Мамлакатимизда уларни пайдо қилиш замонавий жамиятни қуришдан иборат умумий вазифага бўйсундирилган бўлиб, улар ҳаёт талабларига жавоб бермай қолган урф-одатлар ва маросимларни бартараф этиш жараёнида шаклланиб боради. Янги байрамлар, анъаналар ва урф-одатлар ўзида миллий турмуш тарзининг умуминсоний ва миллий-ватанпарварлик мазмунини акс эттиради. Улар мамлакатимиз халқларини, шу жумладан талаба ёшларни бир мақсад йўлида курашишга сафарбар этади ва жипслаштиради, маданиятларини бойитади, замонавий меҳнат марраларини эгаллашга ундайди.

Анъаналар, байрамлар ва урф-одатлар, улар билан боғлиқ қадриятлар турмуш маданияти тушунчасининг таркибида ҳаракат қилади. Анъаналар, урф-одатлар кишиларнинг ўзаро ва жамиятга бўлган шахсий-ижтимоий муносабатларини такрор ишлаб чиқаришда, олдинги авлод эришган моддий ва маънавий бойликларни ўзида акс эттириб, кейинги авлодга ҳадя этишда муҳим воситадир. Турмуш маданияти анъаналар, урф-одатлар, маросимларнинг ижтимоий мазмуни билан ҳам ифодаланади. Зотан,

миллий урф-одатлар ва маросимлар меҳнатсеварлик, дўстлик, тенглик ва ўзаро ёрдам, ватанпарварлик ғоялари билан суғорилган қадимий халқ анъаналарига суянади, уларга янги маъно ва мазмун беради.

Демократик жамият қурилиши кенг авж олдирилган, фан ва техника тараққиёти юксак даражага кўтарилган ҳозирги даврда янгича урф-одатлар ва анъаналарни меҳнаткашлар турмушига татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Зеро, кишиларни миллий ва умуминсоний руҳда тарбиялаш, халқнинг умумий маданий савиясини ошириш жуда катта меҳнат талаб қиладиган мураккаб жараёндир.

Кишиларнинг бурч, виждон, кадр-қиммат, фарзанд тарбияси, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, севги-муҳаббат, яхшилик сингари ахлоқий ва эстетик ҳис-туйғулари анъаналар, урф-одатлар ва маросимларда яққол намоён бўлади. Миллий байрамлар, янгича урф-одатлар ва маросимларнинг ҳаётга татбиқ қилиниши йигит ва қизларни сиёсий-ахлоқий, меҳнат ва эстетик руҳда тарбиялашга самарали таъсир кўрсатмоқда¹. Миллий байрамлар ва урф-одатлар шахс билан жамият ўртасидаги ўзаро алоқаларни тартибга келтирувчи воситалардан бири сифатида кишиларимизни актив ижтимоий-сиёсий фаолиятга жалб қилмоқда.

Ҳар бир одамнинг шахсий ва ижтимоий ҳаёти унутилмас ва қувончли воқеаларга бой. Никоҳ тўйлари, фарзанд туғилиши, биринчи марта паспорт олиш, армия сафига чақирилиши ёки фидокорона меҳнатдан сўнг пенсияга чиқарилиши каби ажойиб воқеалар кишиларга ифтихор туйғулари ва шодлик бағишлайди. Бу шодиёна кунларни тантанали нишонлаш кишиларга руҳий озиқ беради. Бунда миллий воқелик ва янги ижтимоий муносабатларнинг шакллана бориши натижасида вужудга келган замонавий маросимлар, урф-одатлар, халқ байрамлари алоҳида роль ўйнайди.

¹ Шайхова Х. Ўзбек аёли - одоб тимсоли. - Т.: 2007. 60-бет.

Ҳар бир халқнинг урф-одатлари, анъаналари умуминсоний байрамларининг таркибий қисмига айланди. Миллий анъаналар ва урф-одатлар ҳар бир халқнинг миллий хусусиятларини, фикр ва туйғуларини ўзида акс эттиради. Шу билан бирга мустақил жамият юксалган сари миллий маданиятларнинг ўзаро ҳамкорлиги активлашиб, мустаҳкамланиб, ягона замонавий маданиятга томон шакллана бошлайди. Масалан, ҳар йили биринчи январни Янги йил байрами сифатида нишонлаш аввал Ўрта Осиё халқларида бўлмаган. Ҳозир эса Янги йил байрами умуминсоний мазмунга эга. У каттаю кичикнинг энг қизиқарли байрамга айланган. Ранго-ранг ўйинчоқлар билан безатилган арча атрофида турли миллат болалари ашулалар айтадилар, рақсларга тушадилар. Шунингдек, илгари Ўрта Осиё халқлари бир-бирлари билан саломлашганларида икки қўл билан кўришганлар, аёлларнинг эркаклар билан қўл бериб саломлашиши ман этилган. Ҳозир эса эркаклар ва аёллар бир-бирлари билан илиқ саломлашадилар ва ўнг қўллари билан кўришадилар.

Ўзбек халқ миллий анъаналари занжирида - кишилар бир-бирлари билан кўришганда саломлашиш, узоқ сафар олдидан бир-бирларига “Оқ йўл!” тилаш, қайтганда ҳол сураш, меҳнат қилиб турганда “Ҳорманг - бор бўлинг”, шунингдек кексаларга ҳурмат, интизомлилик, одоблилик, ночор аҳволдаги кишиларга ёрдам бериш одатлари азалий тарихга эга. Одоблилик ҳамма нарсадан, ҳатто илмдан баланд қўйилган. “Олим бўлиш осон - одам бўлиш қийин”, “Илмдан одоб улуг!” - деган ўзбек халқ мақоллари топиб айтилган. Дарҳақиқат, илмли одам албатта одобли ҳам бўлади, одаблилик эса ўз навбатида илмлиликнинг белгисидир. Бироқ “интизомлилик, одоблилик, кексаларга ҳурмат” тушунчалари итоатгўйликдан кескин фарқланади.

Халқ анъаналари, урф-одатларида ҳеч қандай қонунларда ёзилмаган ахлоқий нормалар мавжуд. Ўзбек халқининг меҳнатсеварлик, она-Ерга чексиз муҳаббат, меҳмондўстлик, катта ёшдагиларни иззат, ҳурмат қилиш, нонни, сувни эъзозлаш билан боғлиқ бўлган жуда кўп қадимий урф-

одатлари ҳозир ҳам ҳаётий мазмунга эга. Масалан, ўтмишда арик сувларига ифлос нарсаларни ташлаб уларни лойқалатиш ахлоқ нормаларига тўғри келмас ва катта айб саналар эди. Нонни эъозлаш одати ҳам қадим-қадимдан яшаб келади. Ҳозирги кунда бу одатлар билан социалистик ахлоқ нормалари ўртасида ҳеч қандай қарама-қаршилик йўқ! Сув ҳаёт манбаи сифатида ҳозир ҳам ниҳоятда қадрланади. Нон эса ризки-рўзимиз, пешона тери тўкилган меҳнатимиз маҳсули! Нонга ҳурмат-меҳнатга ҳурмат, буғдой донини нон ҳолатига келтирувчи меҳнаткаш халққа ҳурматдир!

Нонни қадрлашни, увоғини ҳам увол қилмасликни болаликдан ўргатишади. Муқаддас ва мўътабар таом-нон шаънига жуда кўп қўшиқлар, шеърлар битилган. Ҳамма эзгу ишлар нон билан бошланган. Меҳмон келганда дастурхонга биринчи нон келтириш, меҳмон ҳам нонга биринчи қўл узатиши, икки ёш никоҳ маросими-тўйи олдидан “нон ушатиш” (“Нон синдирди”) одати ҳамон сақланиб қолган¹. Гўдакларнинг ёстиғи тагига ризки нондай улуғ, қадами қутлуғ бўлсин деб бир жуфт нон қўйилади, узоқ сафарга жўнаганда ризки узилмасин деб бир жуфт нон тишлатилади. Ноннинг юзи бор деб ўнгидан тишлаб ейишни ўргатишади. Нонни ўртага қўйиб қасам ичилади... Қадим-қадимдан яшаб келаётган бу одатлар ҳозир ҳам замонавий мазмун билан бойиган. Республикамизнинг ҳар бир вилоятида нон пиширишнинг ўзига хос усуллари мавжуд бўлиб, улар орасида Самарқанд ва водий нонлари алоҳида ажралиб туради.

Самарқанд ширмойи нонларининг таърифи етти иқлимга кетган. 1973 йили Самарқандда ўтказилган этнограф-антропологларнинг илмий-амалий конференциясида тўй учун махсус тайёрланган тўрт хил нон намунаси намойиш этилди. Улар орасидаги улкан нон-саккиз килограмм ундан тайёрланган ёғли патир ҳам ташқи безагининг гўзаллиги билан, ҳам хуштаъмлилиги билан ҳамманинг диққатини тортди. Конференцияда бу нонларга паспорти тўлдирилиб, Ленинграддаги халқлар этнографияси

¹ Ўша асар. 68 - бет.

музейига тақдим этилди. Ҳозиргача музейнинг энг ноёб экспонатларидан ҳисобланган Самарқанд нонлари олдида томошабинлар узоқ қолиб кетадилар ва нон ижодкорларига таҳсинлар ўқийдилар.

Ёшларни кекса авлод анъаналари руҳида тарбиялашда уларнинг ота-оналар, уруш ва меҳнат ветеранлари билан юзма-юз учрашувларини уюштириш, миллий байрамларга, касб-ҳунар ва фасллар билан боғлиқ тантаналарга, “Хотира куни” маросимларига жалб этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада маҳаллаларнинг фаолияти самаралидир. Маҳаллалар кўмитаси таркибида ёшлар билан ишлаш, тўй комиссияси, хотин-қизлар комиссияси, санитария ва гигиена, маориф, ўртоқлик суди ишлари бўйича комиссиялар, халқ университети, клуб, спорт секциялари мунтазам ишлаб турибди. Масалан, тўй қиладиган одам комиссия ишлаб чиққан махсус низомга риоя қилиши керак. Низомга кўра тўй бир кунда ўтказилиши, тўйга чақириладиган одам 150 кишидан ошмаслиги, ичкиликсиз ўтиши лозим.

Кейинги йилларда “Синфдошлар учрашуви”, “Курсдошлар учрашуви” деган янги удумлар ҳаётдан кенг ўрин олмоқда. Бу ОТМ талабаларига ҳам хос. Бу одат мазмунида катта ижтимоий маъно бор: мактабда ўн йил бирга ўқиган синфдошлар йиғилиб завқли-шавқли болалик йилларини эслайдилар, таълим берган ўқитувчиларини йиғинга таклиф этадилар ёки уларни бориб кўрадилар, муқаддас даргоҳ-мактабларини зиёрат қиладилар, ўқувчилар билан учрашадилар.

Яккабоғ районидаги Калинин номли ўрта мактаб ҳовлисида тўп-тўп бўлиб қизгин суҳбатлашаётган, қадрдон синфхоналарини айланиб ширин хотираларга берилиб турган кишилар-синфдошлар бундан ўттиз йил муқаддам шу мактабни битириб етуклик аттестати олишган эди. Болалиқда киши кўп нарсаларнинг қадрига етавермайди. Кўп йиллар ўтгандан сўнг остонасида югурик болалик қолиб кетган ўша мактабга ташриф буюрган кишининг кўнглидан нималар кечишини тасаввур қилиб кўринг-а! Йиллар

ўтган сари, воқеалар узоқлашган сари болалик хотиралари азизроқ бўлиб борар экан.

Синфдошлар бугунги қувончли дийдорлашув кунда ўқувчилик йилларини, ўшанда бўлиб ўтган қизиқ воқеаларни энтикиб эслашди... Улуғ Ватан уруши ғалаба билан яқунланган йилнинг кузида шу мактабнинг биринчи синфига биров эскигина сурп кўйлак иштон, биров қуроқ чопон кийиб илк қадам қўйди, Болалар ҳали ўқиш, ёзишни билишмаса ҳам, ҳаёт аччиқ-чучугини татишган, уруш қийинчиликлари изғирини улар уст-бошини ҳам ялаб ўтган эди.

Ўша йиллардаги тўйлар ҳам хотираларда муҳрланиб қолган. Тўй ўтадиган ҳовлида узун қуроқ дастурхон ёзилар, нон, туршак, парварда сочиб қўйиларди. Тўйга келганларнинг ҳар бири олдига устига бир қисм парварда солиб иккитадан нон қўйиларди. Кейин ош тортиларди. Ошни еб бўлгач, ҳар ким олдига қўйилган нон билан парвардани олиб кетарди. Бу тўйга келмаган болаларнинг ҳақи. Кишилар оғир йилларда ҳам бир-бирларини қўллаганлар. Ўша тўйларда ичкилик деган нарса ҳеч кимнинг ҳаёлига ҳам келмасди... Машаққатли йиллар ортда қолди. Қишлоқлар қиёфасида ҳам, одамлар турмушида ҳам беқиёс ўзгаришлар содир бўлди. Ўша йили мактабни битирганлар - бугунги тантанада қатнашаётганлар орасида олимлар ҳам, қурувчи ва пахтакорлар ҳам, врач ва ҳамширалар ҳам бор. Тантанада ҳар бир киши ўз ишлари ва режалари, ўз қишлоғида, қолхозда рўй бераётган янгиликлар, янгича урф-одатлар ҳақида гапирди¹.

“Синфдошлар учрашуви” маросимининг биттаси шундай ўтган эди: Бугунги меҳмондорчиликни уюштириш навбати сувчини ки эди. Унинг ўн бир фарзанди - олти ўғли, беш қизи бор. Кеч қуз бўлгани учун уйга жой қиладиган бўлишди. Йиғинга бутун оила уч ой тайёргарлик кўрди. Сувчи фалончи синфдошим Тошкентда вазир, пистончиси олим, униси бошқарма бошлиғи, буниси трест каттаси деб хизмат қиладиган ўрганча ўғилнинг армиядан келишига атаб қўйилган қора қўчқорни сўядиган бўлди, ичимлик

¹ Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. - Т.: “Ўқитувчи”. 1991.

ғамлади. Ниҳоят кутилган кун келди: “Эрталабдан бутун оила тўрт тарафга югурди: кимдир чойи ичимли бўладиган булоғ сувига, кимдир тоққа - қўй қатиғига, кимдир қўчқорни сўйдиргани қассобга чопди, қизлар эса жиззали патир ёпишга уннаб кетишди...

Меҳмонлар олди-кети билан тўрт соатда йиғилиб бўлди. “Замон яхши-да, тўқчилик!” деб қўйди бир чеккада ўтирган синфдош қишлоқ муаллими. Қассоб билан магазинчи бўлса жағи-жағига тегмай вазирни роса мактади. Дастурхон ноз-неъматга тўла. “Катта”лар: “Иш кўп, бошқа жойларда ҳам кутишаяпти”, деб қора қўчқорнинг шўрваси сузилмасдан ўринларидан туришди.

- Кетгани яхши бўлди, бир мириқиб ичишайлик, - деди қассоб.

- Магазиннинг калити чўнтагимда, олаверинглар, синфдошлар, - деди магазинчи.

Хуллас, “Синфдошлар учрашуви” ярим тунда қассоб билан магазинчининг жанжали билан тугади... Хўш, бундай ўтиришдан нима маъно чиқди?!

Олий мактабда ўқиган “Курсдошлар учрашуви” деган маросим ҳам аслида янги ва ижтимоий маънога эга. Лекин баъзи ҳолларда бундай учрашувлар даврасида ҳам ичкиликнинг ҳукмрон бўлиши кузатилмоқда... Бунга айниқса талаба ёшлар орасида йўл қўйиш мумкин эмас.

Халқимизда “Суюнчи” деган ажойиб анаъна бор. Оилада янги меҳмон - фарзанд туғилганда, узоқ сафардан, саёҳатдан қайтганда, байрамларда, йўқотилган қимматбаҳо нарса топилганда, яхши хушxabар эшитилганда, ниҳоят, йигитлар ҳарбий хизматдан қайтганда “Суюнчи” билан сийлаш удуми бор. Аслида бу яхши одат! Масалан, бундай пайтларда “Севинтирганингиз учун раҳмат!” - деган бир оғиз ширин сўз айтилади, ёхуд дўппи, рўмолча, қўйлак, тўн берилади.

Янги анъаналар ва урф-одатлар, маросимлар инсон ҳиссиёти ва руҳига эмоционал таъсир этади, эстетик гўзаллик пайдо қилади. Ҳар қандай байрам ва маросимда энг аввало жамият, гуруҳ, шахс ҳаётидаги муҳим

бирор воқеа ўз аксини топади. Шу боис маросимда киши қалбида ёрқин ва чуқур ҳиссиёт мавжланади. Ҳатто, бирон тантанага тайёргарликнинг ўзиёқ кишиларда маълум кайфият, ҳаяжонли кечинмаларни вужудга келтиради. Тантана давомида, бу кайфият ҳаяжон кучайиб боради ва кульминацион нуқтага кўтарилади. Сўнг туйғулар туғени аста-секин пасайиб, киши руҳий тин олади. Бинобарин, анъаналар ва маросимлар кишиларнинг эстетик эҳтиёжларини қондиришнинг муҳим воситасидир: маросим иштирокчилари гўзалликни қабул этибгина қолмай, уни ўзлари ижод қиладилар. Маросим ҳаракатлари бадий ижодиёт учун катта имкониятлар яратади - кўшиқ, рақс ва куйлар кўпгина халқ маросимларининг ажралмас қисмидир.

Хуллас, халқимизнинг ҳаётбахш, қадриятлари, гўзал анъаналари, урф-одатлари, байрамлари ва удумлари замондошимиз маънавий оламини бойитишда муҳим роль ўйнайди. Янги миллий маросимлар қанчалик ёрқин ва гўзал бўлса, уларнинг эмоционал ва тарбиявий таъсири шунчалик кучли бўлади. Зотан, гуманистик ҳис-туйғуларни уйғотадиган анъаналар, урф-одатлар ва байрамлар бугунгагина эмас, балки келажакка ҳам хизмат қилади.

Янги анъаналар, урф-одатлар ва расм-русумларни кенг оммалаштириш кунт ва чидамли тайёргарликни, чинакам ташкилотчилик ва ижодий ёндашишни талаб қилади. Кекса фахрийлар, хотин-қизлар ташкилотлари, маҳалла қўмиталари ва жамоат ташкилотларининг ҳар тарафлама ёрдами бу соҳадаги ишнинг муваффақиятини таъминлайди. Тажрибалардан аёнки, миллий урф-одатлар, байрамлар ва маросимларни оммалаштиришга кенг жамоатчилик ташаббускор бўлган жойларда меҳнаткашларни инсонпарварлик руҳда тарбиялаш иши ҳам самаралидир. Зеро, ҳаётбахш удумлар - гўзал ҳаётимиз зийнати, кўрки, безагидир!

**II БОБ. Республикамиз таълим-тарбия тизимида ёшларни
миллий-маънавий қадриятларга содиқлик ҳамда ватанпарварлик
руҳида тарбиялашнинг методологик асослари**

**2.01. Собиқ шўролар даврида миллий қадриятларга нисбатан
олиб борилган сиёсатнинг мазмун-моҳияти ва салбий
характери.**

Маълумки мустамлака даврида миллий анъана, урф-одат, маросим, марака, қадриятларга муносабат Чор ҳукумати, мустамлака маъмуриятининг “Буюк давлатчилик шовинизми” сиёсати ақида, мақсадлари билан белгиланар эди.

Шунга қарамай Чор мустамлакаси “Ярим Оқ пошшо” деб аталган Туркистон Умумволийлари Куропаткин, Кауфман, уларнинг илм соҳасидаги маддоҳлари Ильминский, Остроумовларнинг ўз эътирофларига кўра мустамлака тузуми олиб борган сиёсати, истибдоди, бедодликлари-ўрислаштириш, христианлаштириш, миллий маданият, турмуш-тарзимиз, урф-одат, маросим, анъана ва қадриятларимизни камситиш, ерга уриш, хўрлаш, йўқ қилиб юбориш, маҳв этиш сиёсатига қарамай халқимиз ўз миллий анъаналари, қадриятлари, урф-одат, маросим, турмуш-тарзи учун қаттиқ, мурасасиз кураш олиб борган эди. Ана шу маънавий қадриятлар, миллий ўзликка қайтиш миллий озодлик учун курашнинг ёрқин саҳифалари ҳақида талаба ёшларга сўзлаб бериш, асосли тарихий далил-исботларни келтириш, улар асосида театрлаштирилган чиқишлар уюштириб кўрсатиш уларда катта ва ёрқин таассурот қолдиради.

Бу курашнинг ёрқин саҳифаларига оид кўплаб материаллар мустақиллик йилларида эълон қилинди. Ана шулар орасида Туркистон миллий озодлиги, миллий давлатчилик учун кураш раҳнамоси, йўлбошчиси машҳур Дукчи Эшон - Муҳаммад Али Собир Халфа ўғлининг Чор Суд маҳкамаси тафтиш ва ҳукм чиқариш асносида илгари сурган куйидаги Дастурий “айбномаси” чуқур ва ёрқин ғоя, фикрларга бой.

Эшон халққа мурожаат қилди:

“Эй, мухтарам мусулмонлар! Эй, биродарлар! Ҳаммангизга маълумки, юртимиз мусулмон юрти, эл мусулмон, халқ мусулмон, хон мусулмон, шариатнинг ҳукми жорий, амри нофиз эди. Ҳукуматни Аллоҳ таоло ўзи биладур, кофирларни мусаллат қилди, юртимизга ўрус келди. Худоёрхон ўрнига Кауфман, Умархон тахтига Чернайуф ўлтирди. Фарғона хонлиги ерида Москов хонлиги - оқ подшо ҳукмрон бўлди.

Ўрус Ватанимизга истило этди. Сўнгра тилимизга истило қилди. Секин-аста динимизга истило қилмоққа бошлади, биласизларки, мусулмонларнинг ахлоқи бузилди. Ўриснинг келғониға ўттиз йил тўлмай мусулмонлар рибога одатланди, халол-ҳаромни фарқ қилмас бўлди. Қозиларимиз бўйнига бут тақадифон бўлди. Хулоса (шулки), шариатимиз хор, мусулмончилик ғариб бўлди. Хурриятимиз ғойиб бўлди, истиқлолимиз маҳв бўлди, ўзимиз ўтмас, сўзимиз кесмас бўлдик.

Эй воҳ...

Оқ подшонинг номидан янги фармон келди. Николайни, яъни бир ўруснинг номини жума намозининг хутбасида хутбага қўшиб ўкулсин деб ва яна кўчирма сиёсати ила ватанимизга мужикларни ерлаштирди, ҳар тарафни тўнғиззор қилди.

Кубони-Федченко, Марғилонни-Гўрчакоф, Симни-Искобилиф, Бағдодни-Серово, Конибодомни-Милникуф деб ҳамма шаҳарларимизга бирор ўрус генералларининг исмини тақди. Ҳар шаҳарда, ҳар қишлоқда бутхоналарнинг қўнғироқини жаранг-журунг овози кўпайди.

Банка деган бир рибохона қурилди, динимизда йўқ судхўрлик, ҳаромлик ривож топди. Ҳамманинг халқуми булғанди, ҳар шаҳарда янги шаҳар деган бир фисқхона қилди, фисқнинг ҳамма нави ҳозирланди. Мусулмонларни йўлдан оздирди. Аксар мусулмонлар янги шаҳардаги ичкилик дўконларига, ошхоналарига, қиморхоналарига муштарий бўлди, фохишахоналарига ўрганди, мусулмонларнинг ахлоқи бузилди.

Эй мусулмонлар, бунга сабаб ўзимиз бўлдик. Бу ҳолимизга Аллоҳ ҳам рози эмас, Расул ҳам рози эмас. Бу асорат ва маҳкумиятга ҳеч ким рози эмас, инс ҳам, жинс ҳам рози эмас. Эй биродарлар, тек тураверсак бу кофир яна баттар қиладур! Вой бизнинг ҳолимизга!

Тарихда ўтган муаззам бир салтанат курғон қаҳрамон паҳлавонлар авлодимиз - бу зиллатга ҳеч қандай зируҳ чидамас. Қани биздаги шижоат, қани аждодларимиздаги басолат, сизларга нима бўлди?...Муҳаммадинда мадфун 400 олимимиз бордир, ҳаммаси мусулмон, ҳаммаси турк, ҳаммасининг исми Муҳаммад ҳаммаси ханафий мазҳабдур. Бу исмда, бир мазҳабда, бир қабристонда бу қадар олимлари тўпланган Туркистонни дини тақдимда, дин одамларини етиштиришда на даражада хизматлари сабақат элтганлиги ўқувчилар диққатига арз ўлиндур. Жаҳон тарихида, ер юзида, кўк юзида бу мисли кўрилмағондир. Туркистонликлар ҳар қанча ифтихор этса арзийдур, бажодур, эй биродарлар, бизлар шундоқ аждоднинг набираларимиз. Ўлук уйқусида ухлайсизми?! - деб ҳазрат Эшоннинг сўзи бу жойга келғонда зори бошланди. Ҳозир турғонлар хўнг-хўнг йиғлаш билан Эшоннинг амрига ошоода эканликларини билдирдилар, аларнинг ҳаяжонларини босиш учун ҳазрат Эшон сўзида давом этди:

Эй биродарлар, хурриятимизни олайлик, ўз Ватанимиз, ўз юртимизда ўзимиз ҳукумат қурайлик. Бунинг учун биздан ғайрат истайдур, ҳиммат истайдур, жиҳод истайдур, фисабиллилоҳ жиҳод вақти келди”.

Дукчи Эшон илгари сурган юқоридаги аччиқ заҳарханда эътирофлари, хулосалари, айбловлари аслида моҳиятан Чор мустамлака истибдод тузуми-миллий давлатчилигимиз, миллий ўзлигимиз, анъана, урф-одат, маросим, қадриятларимизга қарши қаратилган, миллатга, инсониятга қарши жиноятлари борасидаги Дастурий “айблов” дир¹.

Бухоро амирлиги маърифатпарварларидан бири Салимбек Нурота музофотига бек этиб тайинлангач, Наврўз кунлари улуғ зиёратгоҳ Нури Ота мақбараларини таъмирлаш жараёнида қабрнинг ўйилиб қолган

¹ Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи Эшон воқеаси. - Т. “Чўлпон”. 1992. 49-бет.

жойларига кўзи тушиб, хилхонани очиб, қайта ёпиш фатвосини олган. Қуръон туширтириб қабрни очаркан, худди тирик инсондай мангу уйқуда ётган авлиё жасадларига нигоҳи тушган. Нури Ота худди минг йил аввалгидек, оппоқ соқоллари кўксиларига тушиб, юзлари тўла нур билан ётган эканлар. Шу заҳоти жасаднинг унақиб, қорая бошлаганини сезган Салимбек меъмор-усталарга таъмирни шошилинич тугатиб, қабрни ёпиш топшириғини берган. Афсуски, 1941 йилда Гўри Амир хилхонасини очган ҳукумат комиссияси аъзолари халқларимизнинг анъанавий муқаддас туйғуларини назар-писанд қилмаганлар. Удумларимизни оёқости қилганлар.

Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида талаба ёшларга собиқ Иттифоқ тузуми даврида миллий қадриятларга нисбатан олиб борилган машъум сиёсатнинг инсониятга, миллий ўзликка ва шахсга қарши жиноий ҳарактерини очиб бериш ҳам уларни миллий қадриятларга содиқлик ҳамда миллий Ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёнининг яна бир муҳим методологик асоси бўла олади.

Чор мустамлака истибдод зулмининг ворислари бўлмиш большевиклар, Шўро қатағон тузуми соҳта “Ёрқин келажак” учун кураш йўлида миллий анъана, урф-одат, маросим, қадриятларни йўқ қилиб юбориш шиорлари остида қатағон сиёсат юргиздилар. Бу анъана, урф-одат, маросимларга қарши машъум сиёсатнинг асосий ғояларини Шўро қатағон тузумининг асосчиси раҳнамози қуйидаги назарияда-ғайри ақлий ва ғайри инсоний ақидаларида ифодалаган эди: “Коммунизмни куриш, мустаҳкамлаш ва батамом куриш учун курашиш коммунистик ахлоқнинг асосидир”¹. Бу амалда эски жамиятга, унинг анъана, урф-одат, маросим, қадриятларига қарши курашни англатар эди.

Бу методология-миллий анъана, урф-одат, маросим, анъана, қадриятларга қарши кураш компартиянинг дастурларида асос қилиб олинган, халқимиз бошига кўпгина кулфатлар солиб, унинг азалий ва

¹ Жамиятшунослик хрестоматияси. - Т.: “Ўқитувчи”. 1977. 16-бет.

умуминсоний қадрият мазмунидаги анъана ва қадриятлари, урф-одат, маросимларига қарши тотал кураш, миллий ўзлик, онгимизни таг-туғи билан маҳв этишга қаратилган эди.

Натижада, Ўзбекистонда миллат маданиятига, минглаб йиллар давомида халқ амал қилиб келаётган урф-одатлар ва маросимларга нисбатан ҳам кўпол ҳаракатлар бошланиб кетди. Академик Э.Юсуповнинг кўйидаги хотиралари диққатга сазовор: “Айниқса Наврўз байрами, суннат тўйи, сумалак пиширишга қарши кураш кучайди. Республика раҳбарияти олимларни бир неча марта тўплаб, Наврўз байрамига муносабат масаласини муҳокама қилди. Олимлар бу маросимнинг тарихи, ижтимоий, тарбиявий аҳамияти ҳақидаги ўз фикр ва мулоҳазаларини ҳам ёзиб беришди. Муҳокама вақтида кўпчилик бу маросим Ислом динига алоқадор эмаслигини исботлаб берди. Бу ўтроқ халқларнинг кўкларда, янги экишти киши мавсумининг бошланиши муносабати билан ўтказадиган маросим эканини айтишди. Қатағон тузумнинг бу ишлардаги ғоявий маслаҳатчилари эса Наврўзни Ислом динидан аввалги динлар билан боғланган маросим эканини айтишди. Бу фикрни ҳеч ким қўлламади. Лекин шундай бўлса ҳам Наврўз байрамини бекор қилиш, унинг ўрнига “Навбаҳор” деган байрамни жорий этиш ҳақида қарор қилишди. Кўп масалалар муҳокамага қўйилса ҳам бу хўжақўрсинга қилинадиган бир иш эди. Ким қандай фикр айтиши, муҳокама қандай бўлишидан қаттиқ назар, қатта раҳбарлар билганича иш қилаверар эди. Ҳайбарақаллачи олимлар ва ёзувчилар энди “Навбаҳор” байрамини кўкларга кўтариб мақтай бошладилар.

Сумалак пишириш одати ҳам ўтмишнинг реакцион сарқити сифатида талқин этилди. Уйда сумалак пиширган баъзи зиёлилар партиявий жазо олгани ҳам эсимизда.

Суннат тўйига нисбатан бўлган ноўрин муносабат авваллари ҳам учраб турарди. Кўп ҳолларда баъзи зиёлилар суннат тўйини “туғилган кун”, деб эълон қилар, орадан анча вақт ўтганидан кейин фарзандларнинг

қўлини ҳалоллашар эди. Биров бировдан ўч олмоқчи бўлса, суннат тўйи ўтиши биланоқ устидан шикоят ёзарди, райком раҳбарлари тезда бу фактни текшириш учун комиссия юборардилар. Агар бирор киши фарзандининг қўлини ҳалоллаганини исботланса, унга жазо беришни талаб қилишарди.

1984-1986 йилларда суннат тўйларини қоралаш компанияси яна ҳам кучайиб кетди. Шунга карамай бу давр ичида ҳам Ўзбекистонда ўз ўғлининг қўлини ҳалолламаган бирорта оила бўлмади.

Дин ва диний маросимларга нисбатан бўлган салбий муносабат ниҳоятда вахшиёна тус олди. Кўплаб масжидлар ёпиб қўйилди, баъзи масжидларни 20- йиллардагидек омборхоналарга айлантириб юборишди. Бирор одам вафот этса дафн этиш маросимида қатнашиш ҳам хавфли бўлиб қолди. Партия аъзолари, раҳбарлар жаноза ўқитишда иштирок этсалар қаттиқ жазоланардилар. Яқин танишлар вафот этса фотиҳага ҳамма яширинча борадиган бўлиб қолди. Диний эътиқоди кучли бўлган кишилар бориб сиғинадиган муқаддас жойлар ҳам бузиб ташланди. Баъзи диндорлар муқаддас ҳисоблайдиган минг йиллик чинорлар, бошқа дарахтлар таг - томири билан кўпориб ташланди. Аёлларнинг болалари бешиги олдида “алла” айтиши ҳам қораланди. Гўёки алла деган сўз “Оллоҳ” деган маънони англатар эмиш. “Ялла” деб номланган машҳур ансамблнинг номи ҳам “Ё Оллоҳ” деб талқин қилина бошлади. Тошкент шаҳридаги Ракат деган жой, у ердаги баъзи ошхоналарнинг номи ҳам тезда ўзгартирилиб чиқилди. Қандайдир бир чаласавод мафкурачи “Ракат” сўзи беш вақт намозни билдиради, деб талқин этган. Ҳақиқатда эса “Ракат” - Роҳикент деган сўз бўлиб, шаҳарга борадиган йўл маъносини англатади.

Талабалар ўз ўқитувчиларига “домла”, деб мурожаат қилишлари ҳам таъқиқлаб қўйилди. Энди талаба ўз муаллимига, Иван Иванович деган қаблда, Карим Содиқович, деб муомала қилиши керак экан. Кимдир “домла” сўзи масжиддаги имомни билдиради, деб ўйлаган бўлса керак. Аслида “мулла” сўзи ўқимишли, билимли, ақлли одам деган маънони

билдиради, “до” қўшимчаси унинг аҳамиятини кучайтиради, жуда билимли, жуда ўқимишли одам, деган маънони англатади.

Бирор яқин кишиси вафот этганида жаноза ўқитган ёки Қуръон ўқитган кишиларни жазолаш ҳоллари ҳам кучайиб кетди. Машҳур олим Садриддин Йўлдошев ҳам укаси вафот этганида жаноза ўқитгани учун партиявий жазога тортилди ва ишидан четлатилди. Ҳолбуки укаси дафн этилган куни у Тошкент шаҳрида бўлмаган. Шу “гуноҳи” учун у кўп йиллар давомида қувғинда бўлди ва бевақт ҳаётдан кўз юмиб кетди.

Машъум қатағон тузумнинг умуминсоний, миллий урф-одат, маросим, байрам, анъана, қадриятларга, турмуш-тарзига қарши бундай мислсиз қатағон сиёсати ва бунинг ҳалокатли оқибатлари - миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам, қадриятларга бефарқ, лоқайд, нигилистик, менсимаслик, ҳатто ҳазар қилиш, яъни миллий ўзлик, онгнинг барбод этилиши айниқса ижтимоий фанлар соҳаларида, шу жумладан фалсафа, этика, эстетика, социология, маданиятшунослик каби фанларда мазкур муаммоларнинг мутлақо ғайри илмий, ғайри инсоний йўналишда олиб борилишига, анъана, урф-одат, маросим, қадриятларга, миллий турмуш-тарзи психологиясига мутлақо салбий, ўткинчи ҳодиса - “ўтмиш сарқити” сифатида муносабатда бўлиши, бундай сиёсат юргизиш тасодифий ҳол эмас эди.

Шўро қатағон тузумининг 70-йиллар бошигача бўлган даврда амалда миллий ва умуминсоний анъана, маросим, урф-одат, қадриятлар, турмуш-тарзини қатағон қилиш давом этди. XX асрнинг 70-йилларига келиб Ўзбекистонда акад. И.М.Мўминов ташаббуси билан миллий анъана, қадрият, маросим, урф-одат, турмуш-тарзини илмий ўрганишга баъзи уринишлар бошланди.

Хусусан, марҳума фалс.ф.д., проф. О.П.Умрзоқованинг турмуш-тарзи ва халқ анъаналарига бағишланган монографиясида турмуш-тарзига қуйидагича таъриф беришга уринилган:

О.П.Умрзокова “турмуш тарзи” ўрнига “турмуш” категориясини кўллаб, унга “тарихан таркиб топган социал-иқтисодий ва маънавий факторлар билан белгиланадиган кундалик ҳаёт уклади бўлиб, шу асосда рвужланган муносабатлар, анъаналар ва урф-одатлардан иборатдир”¹ деб таъриф беради. Олима урф-одатларнинг турмушдаги ўрни ҳақида тўхталлади, аммо уларнинг миллий жиҳатлари ҳақида деярли ҳеч нима демайди. Бизнинг фикримизча, олимага ўша даврда ҳукмрон бўлган воқеа ва жараёнларга синфий, мафкуравий нуқтаи назардан ёндашиш, фақат 1917 йилги октябр тўнтаришидан кейинги даврда шаклланган турмуш тарзини улуғлаш мавзунини объектив очиб беришга маълум даражада тўсқинлик қилган. Умуман, бундай ёндашиш ўша даврдаги барча тадқиқотчиларга хосдир. Аммо О.Умрзокова Ўзбекистонда биринчилардан бўлиб, бу мавзу билан шуғулланиб янги тадқиқот соҳасини бошлаб берди.

О.П.Умрзоқованинг ана шу баъзи уринишларига қарамай Ўзбекистонда анъана, урф-одат, маросим, байрам, қадриятларга юқоридагидек вульгар-социологик қатъий салбий, инкор этувчи, нигилистик муносабат XX асрнинг 90-йилларигача сақланиб қолди деган хулоса чиқариш мумкин.

Юқорида баён этилганлардан яққол кўзга ташланадигани собиқ Шўро қатағон тузуми даврида миллий қадриятларимизга нисбатан юргизилган машъум сиёсатнинг асосий принциплари, ҳаётий мисоллари қатағон тузумнинг миллий қадриятларимизга қарши инсониятга, миллий ўзликка ва фаол шахсни шакллантиришга қарши қаратилган жиноий моҳияти, характерини чуқур, ишонарли очиб, исботлаб беради. Бу эса ОТМ талабаларини миллий қадриятларга содиқлик руҳида тарбиялаш, уларда амалий малака ва ирода кўникмаларини шакллантиришнинг энг муҳим, самарали методологик асосларини ишлаб чиқиш, амалда кўллаш имконини беради.

¹ Умрзокова О. Социалистик турмуш ва халқ анъаналари. Т.: 1967, 4-бет.

ОТМ ларда таълим-тарбия тизимида айниқса Наврўз тантаналаридан самарали фойдаланиш лозим. Наврўз Шарқ халқлари орасида бир неча минг йиллардан буён яшаб келмоқда. Кўп асрлар давомида Македониялик Александр, араблар, мўғуллар каби бир қанча босқинчи кўшинлар Шарқ халқларининг умумий байрами Наврўзни йўқ қилиб, ҳалок қилиб юборишга ҳаракат қилдилар. Аммо Наврўз барҳаётлигича қолаверди, қайта тирилаверди. Наврўз бирон бир санани нишонлаш учунгина байрам қилинадиган ҳодиса ҳисобланмайди. У табиатнинг ўзидан келиб чиққан, куну тун тенглашгандан сўнг, энди кунларнинг узайиши, узлуксиз меҳнат арафасидаги байрамдир. Узоқ қишдан сўнг кўкда қуёшнинг юз кўрсатиши, қирда майса-ғиёҳларнинг ниш уриб чиқиши халқимиз учун ҳақиқий шодиёнага айланган. Нега деганда, ўтган йилги йиғилган ғалла ҳам, озиқ-овқатлар ҳам тугаб бўлай деган, илик узди пайтларда яна Она Табиатнинг ўзи меҳр-мурувват кўрсатиб, ёруғ кунлардан дарак берган. Шу кунларгача эсон-омон етиб келишган қарияларнинг ҳам томирларида қайтадан ғайрат жўш урган. Наврўзнинг нав-янги, рўз-кун, яъни янги кун деб аталиши ҳам бежиз эмас.

Бу қадимий, анъанавий Янги йил байрамимиз ҳақида улуғ боболаримиз Абу Райҳон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида, Маҳмуд Қошғарий эса “Девону луғотит турк” асарида жуда қизиқарли маълумотлар ёзиб қолдирганлар. Умар Ҳайём олим, файласуф сифатида бу байрам ҳақида “Наврўзнома” номли махсус китоб ёзган. Навоийнинг устози-туркигўй шоирларнинг маликул каломи-Лутфий домла “Гул ва Наврўз” ўлмас достонини яратганки, бу асар ҳамон саҳналаримизни безаб беришда давом этиб келаётир.

Наврўз байрамига яқин ўтмишимизда ҳам бир муддат хужум уюштирилди. Аммо қадимий одатимиз бу галги қатағондан ҳам эсон-омон ўтиб олди. Мана, бугун яна биз ўзбеклар ҳам барча Шарқ халқлари сингари ўз миллий урф-одатимиз Наврўз-Янги йил байрамимизни бор малоҳати, бўй-баста билан кўз-кўз қилиб ўтказаяпмиз. Наврўз байрами кеча

билан кундузнинг тенглашган пайти, баҳор фаслининг 21-22 март кунларидан бошлаб бир ҳафта, ўн кун давомида ўтказилган. Бу байрам, аввало, табиатнинг жонланиши, янгилиниши, янги йил билан юртимизга гўзал Баҳор фаслининг кириб келиб, келинчакдек ўз яшил сепини кенг ёйиши билан бошланган.

Ота-боболаримиз, буви-момоларимиз бу байрамни нишонлаб, турлитуман, ранг-баранг удум ва маросимлар ўтказишган. Қадимда аجدодларимиз Наврўз кунлари қиш манзиллари-қишлоқлардан ёзги меҳнат ва ҳордиқ масканлари-ёзлокларга кўчиб ўтишган. Далаларда баҳорги экин-тикин ишлари бошланиб кетган. Дехқонлар ерга қўш солишган. Жамоа-жамоа бўлиб, ҳашар-ошарлар уюштирилган. Ўтган аجدодлар руҳи ёд қилинган. Уларнинг мазорлари ободонлаштирилиб, кўкаламзорлаштирилган. Оммавий равишда мевали, манзарали дарахтлар ўтказилган. Далаларда, ўтлоқларда, қир-адирларда Наврўз-янги йил, янги ҳаёт қайнаган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Наврўз табиатнинг ўзидан, табиий равишда келиб чиққан байрамдир.

Диний қадриятларимиздан бири ҳайитлар қадимий диний байрам бўлиб, уларнинг таркибига кирган кўпгина маросимлар Исломдан олдин ҳам халқ таомилида бўлган. Ислом уларни омухталаб, ўз қонунларини кўшиб, ҳайит-байрамларнинг умрини узайтирган.

Ҳайитларнинг икки хили мавжуд бўлиб, халқимиз бу байрамларга азалдан амал қилиб келади. Биринчиси-Қурбон ҳайити, Катта ҳайит деб аталади. Унинг олдидан 2 кун қолганда, арафа кунлари нишонланади. Ёлғон арафа, 1 кун қолганда чин арафа, учинчи куни эса ҳайит байрам қилинади. Ёлғон ва чин арафа кунлари ҳар бир хонадонда ис чиқарилиб, чалпак, бўғирсоқ, талқон, палов қилинади. Қўшнилар бир-бирларини ҳайит билан муборакбод этиб, хонадонларга пишириқлар чиқарадилар. Болалар ва ўсмирлар чопқиллаб яқин-узоқ хонадон, қариндош-уруғларни йўқлашга бориб-келадилар.

Кичик ҳайит бу Рўзаи рамазон деб аталиб, одатда рўза ойи якунида ўтказилади. Ҳайитлар Ийдлар ҳам деб аталади. “Ҳайитингиз муборак бўлсин”, “ийдингиз қуллуқ бўлсин” каби табрикларининг маъноси бир хилдир. Катта ҳайит бутун дунё умумхалқ маросими-ҳаж, яъни Каъбага зиёратга бориб, ҳаж номози ўқиш давридан бошланиб, айрим жойларда 7 кунгача байрам қилинади. Бизнинг Ўзбекистон, умуман, Ўрта Осиё халқлари орасида Қурбон ҳайити Ислом маркази араб мамлакатларидагидек етти кун эмас, балки уч кун байрам қилинади. Қурбон ҳайити-ийд-ал-адҳа, рамазон ҳайити-ийд-ал-фитр, меърож-ражаб ойи байрами, шунингдек, имом Хусайнни хотирлаш куни-ашуро, тақдир кечаси-лайла-тул-қадр, Муҳаммад Пайғамбарнинг туғилган кунлари-Мавлуд ислом динида асосий ҳайит-байрамлар саналади. Қурбон ҳайити зулҳижжа ойининг 10-13 кунларида (10-13 декабрь) тантана қилинади. Баъзи мамлакатларда шу ойнинг (зулҳижжанинг) 7 куни, яъни ҳаж бошланган кундан 7 кун давом этади¹.

Рўза ҳайити эса рамазон ойи тугаб, янги шаввол ойининг 1-3 кунларида байрам қилинади.

Ҳайитнинг биринчи куни саҳарда катгаю кичик жоме масжидларига бориб, бомдод намози ўқийдилар. Гадо-ю, бева-бечораларга садақа берилади. Қурбонлик қилиб, ис чиқарилади. Кейинги кунлари мазорларга борилиб, ўтганларнинг руҳига дуою фотиҳа қилинади. Азадорлар эса тўн кийиб, белбоғ боғлаб, дўппи кийиб, марҳумнинг уч кун давомида йўқловини ўрнига қўядилар.

Ҳайит кунлари оилага ширинликлар, янги кийим-бошлар, кийимликлар сотиб олиниб, болаларга, ота-она, бобою бувиларга ҳадя қилинади. Оилабоши рўзгорнинг каттадан-кичигига сармоя учун ўзига яраша пул, чақа улашади. Бу ҳайит харжи деб номланади. Маҳаллаларда, қишлоқларда, шаҳар жойларда янги тушган келинлар бориб кўрилади. “Келин кўрди” маросимлари ўтказилади.

¹ Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Сунний акидалар. - Т.: “Мовароуннахр”, 2005. 29-бет.

Кичик ҳайит рўза намози билан боғлиқ маросим бўлиб, бир ой тутилган рўза-парҳездан кейин шаввол ойининг 1-3 кунлари байрам қилинади. Бу байрам ҳам гарчи номи кичик ҳайит деб аталса-да, халқ орасида жуда катта маросим сифатида нишонланади. Рўза намозидан кейин бозор, маҳалла, кўчаларда тухум, хўроз, ит, кўчқор уриштираётган ёш-ялангларни, масхарабозлик сахналарини, дорбозлик ўйинларини, савдо расталари тўла байрам қандолату ҳолваларини учратишингиз мумкин. Рўза ичи ҳар куни оқшомлари муайян муддатда ифторлик “оғиз очиш” маросимлари ўтказилади. Бу ҳам ўзига хос меҳмондорчилик бўлиб, рўзадорлар ният қилиб ифторлик бераётган кишининг уйида ўз рўзаларини очиб, ифторлик луқмаларини тановул қилишади. Ифторчи рўзанинг савобига шерик бўлади. Рўзадорлар сахар туриб, тамадди қилиб, “оғиз боғлашади”. Яъни, кун давомида сув ичилмайди, овқат ейилмайди. Умуман, ҳеч нима истеъмол қилинмайди. Бу кишилик аъзоларини, баданни ўзига хос парҳез қилиш, бир оз тозалашга, даволашга қаратилган тадбирдир. Рўза киши иродасини тоблайди, қаноатга ўргатади. Эътиқодини мустаҳкамлайди.

Бир ойлик рўзадан кейин ғариб, мискин кишилар, камбағал, талабалар, гадоларга фитр рўзалар, яъни, рўза ҳақи, ҳадяси берилади. Бу ҳадяни ҳар ким ҳар хил: имконига яраша, пул-чақа билан, ун-нон бериб, кийимлик ёки сарпо билан узиши мумкин. Кўнгилдан чиқариб, худо йўлига чин ихлос билан эҳсон қилинган нарса савоб учун қабул қилинади¹.

Уч кунлик рўзаи рамазон байрамлари олдидан ҳам оқшомлари гавжум бўлади. Яъни, баъзан катталар, кўпинча болалар тўп бўлишиб, қишлоқларда рамазон айтишади. Рамазон ҳам халқимизнинг қадимий диний маросимларидан бири бўлиб, ўзига хослиги билан ажралиб тўради. Рамазонда машъала, ёқиб олган болалар тўп бўлишиб, хуфтонда ҳар бир хонадон дарвозасига бориб, рамазон айтадилар. Рамазон ҳайит кўшиқлари жамланмасининг ёшлар томонидан жўр бўлиб, ижро этилишидир.

¹ Ўша асар. 32 - бет.

Рамазонда хонадонма-хонадон йўқлаб, маросим кўшиқлари айтилади. Уй эгалари рамазончиларни сийлаб, уларга нон, қанд-курс, кийимлар, пул-чақа беришлари мумкин. Баъзи одам иси ёқмас, одамови хонадон соҳиблари рамазончилар устидан дарвозахона тоmidан туриб челақда сув сепиб юборадилар. Айрим тенгдошлар ҳазил-мутойиба тарзида ҳам бу ишни амалга оширадилар.

Рамазон кўшиқларининг турли-туман матнлари фольклоршунослар томонидан ёзиб олинган¹. Улар орасида оммалашганлари ҳам анчагина. Рамазон кўшиқлари хонадонга яхшилик, ризқ-рўз, ўғил-қиз фарзандлар, барака-иқбол тилаш, бу ойнанинг муқаддас, хосиятли, бахт келтирувчи ой эканлигини мадҳ этишга бағишланади. Инсонийлик, ўзаро меҳр-оқибат, Оллоҳ таоло олдидаги қарз, дунёнинг бебаҳолиги эсга солинади. Яхшилик қилиш, савоб орттириш улуғланади.

*Рамазон айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга!
Рамазон айтган билан тўёмизми?
Қадимги расмимизни кўёмизми?!*

Ҳар бир банд айтилган пайтда гуруҳнинг барча аъзолари: “Ё, рамазон” деган нақоратни такрорлаб турадилар. Рамазончи ижодкор болалар ҳар бир уй-хонадоннинг ўзига мос жиҳатларини яхши билиб, кўшиқ айтганлар. Хусусан, бир оиланинг серфарзандлиги, аксинча, иккинчисининг бефарзандлиги, бой-бадавлат ёинки камбағаллигини албатта ҳисобга олишган. Шу томонларига қараб, рамазон мисралари тузилган:

*Шу уйнинг тепасида ой кўринар
Бу уйнинг эгалари бой кўринар...*

Ё, рамазон!..

Уй эгалари рамазон табриги-шеърый мисралардан хурсанд, эшиқларини очиб, болаларга (умуман, рамазончиларга) атаганларини ҳадя

¹ Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. -Т.: “Ўқитувчи”. 1991. 63-65 бетлар.

қилганлар. Рамазончилар тушган ҳадя-эҳсон “молларини” ҳалфана қилиб, турли таомлар пишириб еганлар.

Ҳайитларнинг ҳар иккаласи ҳам одамлар ўртасидаги меҳр-оқибатни мустаҳкамлаган. Кекса-бемор, марҳумларни йўқлаш, зиёрат қилишнинг амалий ибрат-намунаси бўлиб, ёшларга беқиёс катта мактаб вазифасини ўтаган.

Шундай қилиб, ОТМ талабалари онгида мустамлака тузуми даврларида миллий қадриятларимизга нисбатан олиб борилган машъум сиёсатнинг моҳиятини ёрқин очиб бериш, чуқур билим бериш орқали уларда асл миллий қадриятларимизга содиқлик руҳи, онги, амалий кўникма, малакаларини тарбиялашнинг методологик асослари яратилади.

2.02. Мустақиллик йилларида миллий ўзликка қайтиш ҳамда миллий кадриятларнинг қайта тикланиши ва ривожланиши.

ОТМ талабаларини миллий кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялашдаги яна бир муҳим методологик асос бу талабаларга айтилган Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришганидан сўнг миллий кадриятларга бўлган муносабатнинг тубдан, моҳиятан ўзгарганлигини очиқ, исботлаб беришдан иборатдир.

Миллий урф-одат, маросим, анъана, кадриятларга юқорида таҳлил этилган қатъий салбий, нигилистик, инкор этувчи - “ўтмиш сарқити” деб қараш Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришган 1991 йилдан тубдан ўзгартирила бошланди¹.

Маънавий кадриятлар, миллий ўзликни англашнинг тикланиши Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейинги долзарб муаммолардан бири янги тарихий шароитда жамиятга муносиб кишиларни тарбиялаш эди. Бу ўз навбатида бир неча ўн йиллар мобайнида етарли даражада халққа маълум қилинмаган, синфий-партиявий мафкура томонидан таъқиқланган ўзбек халқининг маънавий меъросини тиклаши ва унинг янада камол топиши учун кенг имкониятлар очиши керак эди.

Дарҳақиқат, давлат томонидан ижтимоий-сиёсий ҳаётда маънавий янгилашни жараёнини амалга оширмасдан мустақилликни мустаҳкамлаш учун халқни сафарар қилиб бўлмаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатди. Ўзбекистон мустақилликка эришган йили, яъни, 1991 йил Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги кенг нишонланди. Алишер Навоий номидаги Давлат мукофоти таъсис этилди. Пушкин номидаги Адабиёт институтига Алишер Навоий номи берилди.

1994 йил ҳукумат қарори билан Улуғбек йили деб эълон қилинди ва унинг 600 йиллиги Ўзбекистонда ва жаҳон миқёсида кенг нишонланиши

¹ Жўраев Н. Миллий истиқлол мафкураси, шаклланиш жараёни. - Т.: “Шарқ”. 1998. 79-бет.

хам буюк аллома қолдирган илмий мероснинг умуминсоний қадриятга айланганлиги нишонасидир.

Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Захириддин Бобур ва бошқа кўплаб аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган алломалар сифатида халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолди. Самарқанд, Бухоро ва Хива бутун инсоният учун зиёратгоҳга айланди.

Ўзбекистонда ҳар йили Алишер Навоий, Бобур, Машраб, Огахий, Фуркат, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир каби улуғ шоир ва маърифатпарварлар кунларини ўтказиш анъанага айланиб қолди. Масалан, 1992 йил май ойида мамлакатимиз пайтахтида бошланган Машрабхонлик кунлари унинг ватани Наманганда кенг нишонланди. Ушбу шаҳарда унинг номи билан аталувчи катта истироҳат боғи барпо этилди.

Мустақиллик даври том маънода ҳазрат Темурнинг қайта туғилиш даври бўлди. Амир Темурга муносабат, унинг тарихий хизматини муносиб баҳолаш ва иззатини ўрнига қўйишда шахсан И.Каримовнинг ўзи ташаббускор бўлди. Соҳибқирон шахсини улуғлаш учун у бутун имкониятини ишга солди.

Мамлакатимиз туманлари, хўжаликлари, сўлим кўчаларига бобокалонимиз Амир Темур номи берилди. Тошкент шаҳрининг марказида Амир Темур хиёбони бунёд этилди. 1993 йилда мазкур хиёбон ўртасида Соҳибқирон Амир Темур суворий ҳайкали ўрнатилди. Амир Темур фаолиятига оид турли адабиётларни нашр этишга киришилди. “Темур тузуклари” нашр этилди. “Амир Темур тузукларини ўқисам, - деган эди Президент И.Каримов, - худди бугунги замоннинг катта-катта муммоларига жавоб топгандек бўламан”.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 29 декабрдаги “Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги, қарори, Президентнинг 1996 йилни Амир Темур йили деб

эълон қилиш тўғрисидаги 1995 йил декабрдаги Фармони Амир Темур кадриятини тиклашда муҳим аҳамият касб этади.

Биринчи Президентимиз И.Каримов ўзининг 1998 йилда тарихчи, журналистлар билан бўлиб ўтган ва кейинчалик “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” номи остида эълон қилинган асарида илгари сурган ғоя, хулоса ва ечимлари анъана, урф-одат, маросим, байрам, кадриятларга бўлган ғайри илмий, вульгар-социологик, нигилистик муносабат, сиёсатнинг энг аввало илмий-назарий, методологик ва қолаверса амалий-ташкилий жиҳатлардан тубдан ўзгартирилишига олиб келди.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов ўзининг машҳур “Тарихий хотирасиз келажак йўқ!” деб номланган асарида-қисқа қилиб айтадиган бўлсак, йўқ бўлиб кетишга, махв бўлишга маҳкум этилган ўзбек халқи, миллати “ниманинг ҳисобидан, қайси тарихий, табиий қонуниятлар туфайли омон чиқди?... ана шундай ҳар томонлама мудҳиш, четдан қараганда халқимиз, унинг маданияти, миллий тафаккури, урф-одатлари, турмуш-тарзи, насл-насаби йўқ бўлиб кетиши керак бўлган бир шароитда бари бир, қатор йўқотишлар билан бўлса ҳам, миллатимиз ўзлигини сақлаб қололдими ё йўқми?...”¹. Ўзи берган бу изтиробли саволга Президент - “миллий борлиғимиз, турмуш-тарзимиз, ахлоқ-одоб, меъзонларимиз, урф-одат, анъаналаримиз туфайли омон қолдик”² деб жавоб берган эди.

Диққатга сазовор жиҳати шундаки, юқоридаги таърифда ўзбек халқи миллий-анъанавий турмуш-тарзи ҳам суғорма дехқончилик, ўтроқ шаҳар маданияти, ҳам чорвадор, кўчманчи ўзбеклар турмуш-тарзи, урф-одат, анъаналари асосида шаклланганлигининг этно-маданий тадрижоти кўзга ташланади.

Ғарб фалсафаси, антропологиясида ва социологиясида турмуш, урф-одат, анъаналарнинг роли XIX асрдаёқ Э.Дюркегейм, М.Вебер, О.Контлар

¹ Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Т.: “O‘zbekiston tarixi”. 1999. № 1. 10-бет.

² Каримов И. Юқоридаги нашр ... 11-бет.

томонидан бошлаб, айниқса XX асрнинг 60-80-йилларида Дж.Хаксли, Ш.Эйзенштадт, Б.Хозелиц, Э.Шилз, Р.Бенедикс, Дж.Гасфильд, Л.Козер, Ежешацких, С.Коулмен, К.Миного ва бошқа кўплаб тадқиқотчилар¹ турмуш тарзи, урф-одат ва анъаналар муаммоларини илмий асосли, холис тадқиқ этиб, миллий турмуш-тарзи, урф-одат, анъаналар, миллат, халқни уюштирувчи, жипслаштирувчи, экстремал ҳалокат даврларда қутқариб қолувчи ижобий ижодкор куч-“халқ миллатнинг ўзига хослигини, борлигини сақлаб қолувчи, ворисий келажакка етказувчи “ижодкор ва бўйсунмас руҳи” (Э.Дюркегейм)², яъни анъана, урф-одат, миллий турмуш тарзини тамомила ижобий баҳолашга эришганлар.

Ҳозирги замон француз, Ғарбий Европа тадқиқотчилари Д.Хаксли, П.Врильо, Андре Бретони, Ж.Дневиньо ва бошқалар Шимолий ва Жанубий Америкага қул қилиб олиб келинган Йоруба, Макумбе қабилалари турмуш-тарзлари, урф-одат, анъаналарини антропологик ва социологик тадқиқ этиш асосида, XVIII-XIX асрлар мобайнида давом этган ҳар кунги 14-16 соатлик даҳшатли меҳнат, зулм ва эзиб ишлатилишлардан сўнг шаҳар, қишлоқлар марказидаги ўйингоҳлар, денгиз, океан соҳилларидаги истироҳатгоҳ, сайлларда айнан негрлар кечқурундан-саҳаргача рақс тушиб, кўшиқ эшитиб, ноғора овозлари остида яшаб, ўзларинигина эмас, йўқотган Ватанлари хотираси, урф-одат, анъаналарини ҳам сақлаб қолганлар, кўрсатиб, исботлаб берганлар.

Шунинг учун ҳам ўзбек халқи, Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритиш арафасида, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Ўзбекистоннинг давлат мустақиллиги учун курашни айнан миллий тилимиз - ўзбек тилининг Давлат тили мақоми, миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам, қадриятларни тиклаш, миллий ўзликка қайтиш, миллий онг ва турмуш-тарзини қайтадан тиклаш, тараққий эттириш йўлидан борди.

¹ Qarang: Осипова О.А. Американская социология о традициях в странах Востока. - М.: «Наука». 1985. Глава III; Ежешацкий. Утопия и традиция. - М.: «Прогресс». 1990. Стр. 455.

² Новейший философский словарь. - М.: «Мысль» 1998. Стр. 95.

Бунга эришида биз учун яна биринчи Президентимиз И.Каримов талаб қилган ҳозирги замон Ғарб фалсафаси, социологияси, маданиятшунослиги илмий методлари, принциплари, тадқиқот воситаларини, айниқса биз юқорида кўрсатиб бир мунча тахлил этган Ғарб маданиятшунос, социолог, файласуфларининг анъана, урф-одат, маросим, кадриятларга ижобий, яратувчи куч сифатида қаровчи гуманистик концепцияларини Ўзбекистонга олиб келиш, биз тадқиқ этаётган муаммоларни янгича, ижобий талқин этиш йўлларида боришимиз лозим деб ўйлаймиз.

Президентимиз Ш.Мирзиёев ўзининг Олий мажлисга мурожаатномасида миллий-маънавий кадриятларимизни янада ривожлантириш борасида давлатимиз томонидан амалга оширилаётган оламшумул ҳаракатлар ҳақида йиғилиш қатнашчиларига куйидагиларни баён қилган эди: “Маънавий ҳаётимизда муҳим воқеа бўлган Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий ва Имом Термизий номларидаги халқаро илмий-тадқиқот марказлари, Ислом академияси каби илмий-маърифий муассасалар фаолиятини йўлга қўйиш ишлари бошланганини алоҳида қайд этиш зарур. Шулар қаторида буюк алломаларимизнинг ёдгорлик мажмуалари қошида ҳадисшунослик, ислом ҳуқуқшунослиги, тасаввуф, калом ва ақида илми каби диний-маърифий йўналишларни ўрганиш бўйича махсус мактаблар ташкил этилди. Албатта, бизнинг бу ишларимиз чуқур илмий ва амалий асосларга эга.

Маълумки, қадимий маданият ва цивилизациялар чорраҳаси бўлган юртимиз заминидан ўрта асрларда минглаб олиму уламолар, буюк мутафаккир ва шоирлар, азиз-авлиёлар етишиб чиққан. Уларнинг аниқ фанлар ва диний илмлар соҳасида қолдирган бебаҳо мероси, бутун инсониятнинг маънавий мулки ҳисобланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонимизнинг китоб фондларида 100 мингдан зиёд кўлёзма асарлар сақланмоқда. Афсуски, бу нодир китоблар ҳали тўлиқ ўрганилмаган, улар олимлар ва ўз ўқувчиларини кутиб турибди.

Ушбу ноёб асарларда бугунги давр ўртага қўяётган жуда кўп долзарб муаммоларга жавоб топиш мумкин. Хусусан, ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб берадиган, барча одамларни эзгулик, меҳр-оқибат ва ҳамжихатлик йўлида бирлашишга даъват этадиган теран маъноли фикр ва ғоялар бугун ҳам ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотган эмас. Лекин биз ана шундай ноёб мерос ворислари, шундай бойлик эгалари бўлатуриб, уларни ҳар томонлама ўқиш-ўрганиш, халқимиз, аввало, униб-ўсиб келаётган ёшларимизга, жаҳон ҳамжамиятига етказиш бўйича, етарли иш қилмаганимизни ҳам очик тан олиш керак.

Биз диний жаҳолатга, зарарли оқимларга қарши маърифат билан курашиш кераклиги ҳақида кўп гапирамиз. Бу тўғри, албатта. Лекин маърифат, маърифий билимлар қаерда-аввало ота-боболаримиз бизга қолдириб кетган мана шундай мўътабар китобларда эмасми?¹”.

Миллатнинг қиёфасини, ўзлигини белгилайдиган, унга миллат сифатида қувват берадиган қадриятларни асраш, уларга суяниш керак. Бугун миллатнинг маънавий соғломлиги масаласи ҳар доимгидан кўпроқ эътибор беришни талаб қилаётир. Республикаимизнинг биринчи Президенти И.Каримов таъкидлаганидек: “Халқимизнинг асрлар оша яшаб келган анъаналари, урф-одатлари, тили ва руҳи негизига қурилган миллий мустақиллик мафкураси умуминсоний қадриятлар билан маҳкам уйғунлашган ҳолда келажакка ишонч туйғусини одамлар қалби ва онгига етказиш, уларни Ватанга муҳаббат, инсонпарварлик руҳида тарбиялаши ҳалолликни, мардлик ва сабр-бардошлиликни, адолат туйғусини, билим ва маърифатга интилишни тарбиялаш йўлида хизмат қилмоғи лозим”².

Ўзбекнинг миллий қадриятлари ва миллий характерини белгилайдиган жуда кўп хусусиятлар мавжуд. Улар оилага муносабат, ота-онага ҳурмат, болага меҳр, ор-номус, уят, андиша, туғилган ерга меҳр, кўни-кўшничилик ва бошқаларда кўринади. Халқимизда уят, ор-номус

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга муурожаатномаси. 8- бет.

² Каримов И. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: “Ўзбекистон”, 1998. 311 - бет.

Ўлимдан кучли саналган. Афсуски, кўр-кўрона тақлидчилик, маданий ахлоқий таъқиқларни назар-писанд этмаслик, калондимоғлик билан ўзиникидан юз ўгириб, ўзгаларнинг усти ялтироқ, ичи қалтироқ нарсалари кетидан югуриб юриш ҳоллари ҳозирги ўтиш даврининг хусусиятларидир. Бундай ҳолатларга қарши курашишда миллий кадриятлар муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиши ва миллий тараққиёти, иқтисодий ва сиёсий ислоҳотлар билан бирга кишилар маънавиятини янгилаш йўлидан боришни тақозо этади, бу вазифа эса баркамол инсонни етиштириш ғояси билан боғлиқ. Маънавий янгиланиш миллий кадриятлар орқали амалга оширилади. Маънавий янгиланиш жамиятнинг ҳар бир фуқаросига даҳлдорлиги, у ҳар бир кишининг орзу истакларига, ҳаётий интилишларига мос келиши билан аҳамиятлидир. Маънавий янгиланиш билан миллий кадриятлар ўртасидаги диалектик алоқадорлик инсон, унинг манфаатлари, камолотга етишга қаратилган интилишлари орқали уйғунлашади. Шунинг учун маънавий янгиланиш объектив ва субъектив сабаблар боис унутилган тарихий-маданий кадриятларни қайта англаш ва қайта тиклаш, улардан ижтимоий тажрибада кенг фойдаланиш демакдир. Тарихий-маданий кадриятларни сўзда эътироф этиш етарли эмас, уларни ижтимоий тажрибага кенг жорий этиш ҳамда уларга замонавий руҳ бериб жонлантириш, маънавий-руҳий тарбиянинг ажралмас атрибутига айлантириш ҳам зарур.

Маънавий покланиш жараёни миллий кадриятлар билан бир қаторда умуминсоний кадриятларни ҳаёт тарзи, ижодий тараққиёт, амалиёт ва кундалик турмуш мезонларига айлантириш билан боғлиқдир. Ушбу мезонлар қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

-жаҳон аҳли ва тараққийпарвар давлатлар билан маданий-интеграцион алоқалар ўрнатишда;

- миллий ва минтақавий кадриятларни асраш ва ривожлантириш учун иқтисодий, маданий, сиёсий алоқаларни кенгайтиришда;

- динлардаги умуминсоний кадриятлардан миллий маънавий тикланишда фойдаланишда;
- тараққиёт учун хавф туғдираётган деструктив ҳодисалар ва кучларга қарши курашиш учун тараққийпарвар кучлар билан бирлашишда;
- демократияни, унинг ҳаёт тарзига айланишини қўллаб-қувватлаш, инсон ҳуқуқларига риоя этишда;
- илм-фан, маърифат, таълим ва ахборот соҳасида очиқ ҳамкорлик қилишда.

Ушбу йўналишларнинг ўзига хос жиҳатлари бўлиб, улар шахс маънавий оламига, миллий кадриятлар тараққиётига таъсир ўтказади. Бунда демократия, эрк, ҳуқуқнинг ҳам маънавий ҳаётдаги ўрни каттадир. Чунки, “ҳуқуқ ўзида умумий, хусусий ва алоҳида элементлардан иборат абстракт, ҳамда аниқроқ бўлган миллий хусусиятга эга ҳодисадир. Ҳуқуқ - умуминсоний ва миллий маданият ҳодисаси, унда у ёки бу цивилизация ўз аксини топади”¹.

Демак, демократия ва инсоний ҳуқуқ нормаларини қарор топтириш, уларни шахс ҳаёт тарзининг атрибутига айлантириш шахс маънавиятида умуминсоний кадриятларнинг барқарор ўрин эгаллашини таъминлайди. Балки аксинча, демократия ва инсон ҳуқуқларига қарши ҳар қандай деструктив ҳодиса шахсни ҳам маънавий таназзулга олиб келади.

Халқимиз ҳаёт тарзидан жой олган кадриятлар ўзининг тарихий-маданий илдизларига эга. Улар узоқ тарихий ривожланиш, гоҳо кескин курашлар жараёнида синовдан ўтган, тобланган. Шунинг учун кадриятлар шунчаки эъзозланадиган, қайд этиладиган бойликлар, рамзлар, белгилар йиғиндиси эмас, улар келажакнинг тақдирига таъсир этувчи, у ёки бу тажрибани баҳоловчи, даврнинг мақсад ва режаларини белгилаб берувчи ўзига хос дастур ҳамдир.

¹ Саидов А. Сравнительное правоведение. - Т.: “Адолат.” 1999. Стр. 454.

Шахс маънавиятини шакллантириш масалалари, миллий ва умуминсоний кадриятлар масаласи ҳар доим Марказий Осиё мутафаккирларининг диққат марказида турган. Бироқ уларнинг маданий меросига таяниш мавжуд фикрларни шунчаки такрорлаш ёки шунчаки улуғлаш йўлидан эмас, балки уларни жамият, ёшлар дуч келаётган муаммолар билан боғлаб, янгича ёндашувларга таяниб олиб боришни тақозо этади.

Мустақилликка эришгач, Республикамиз жаҳон ҳамжамияти ўртасида ўзига хос ўрин эгаллашга, ўзининг маънавий-интеллектуал салоҳиятини намоён этишга интилоқда. Бу улуғвор мақсад миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқликни, уларни ички ҳаётга, кишиларнинг ижтимоий, сиёсий ва маънавий фаолиятига сингдиришни талаб этади.

Миллий ва умуминсоний кадриятлар ҳақидаги аниқ тасаввурлар ёшларда жаҳон эътироф этаётган нормалар, тартибларга, ўз халқининг, шунингдек, бошқа халқларнинг маънавий бойликларини эгаллашга қизиқиш уйғотиши мумкин. Ёшлар жамият маънавий ҳаётида содир бўлаётган ижобий ўзгаришларни чуқур ҳис этадилар. Уларда миллий кадриятларга ҳурмат билан қараш, умуминсоний кадриятларни ўзлаштиришга қизиқиш юқоридир. Ёшлар умуминсоний кадриятларга айланган ишбилармонликка, тинчликни, тараққиётни асраш учун курашга ҳам бефарқ қарамайдилар. Улар ишбилармонликни моддий-иқтисодий фаровонликнинг асоси деб биладилар. Ёшларимизда Ғарб маданияти ва цивилизацияси, ижтимоий-сиёсий фикрлари билан чуқурроқ танишишга, улардаги янги ғоялар, ютуқлар ва бетакрор ёндашувларни ўрганишга хоҳиш кучли. Айнан ушбу истак уларни чет тилларни ўрганишга, Интернетдан фойдаланиб, ўз тенгқурлари билан алоқалар ўрнатишга ундамоқда. Демак, ёшлар маънавияти кенг ижтимоий, иқтисодий ва ижодий алоқалар ўрнатишга, жаҳон, айниқса Европа халқлари эришган ютуқлардан баҳраманд бўлишга йўналтирилган. Ота-оналар, давлат, жамият, қолаверса, бутун янгиланаётган дунё ёшлардаги ижодий

интилишларни, улар ўртасидаги байналмиллаллик, ҳамкорлик, дўстлик, тараққиёт ғояларини қўллаб-қувватлаши лозим. Аммо мазкур жараёнлар ёшларимиз ҳаётида миллий кадриятларнинг ўрни бўшаб қолишига олиб келмаслиги керак. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида мазкур соҳада бир қанча ишлар амалга оширилди ва амалга ошириб келинмоқда. Бундай амалиёт эса қонуний равишда ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

2018 йилга мухтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан юртимизда “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб эълон қилиниши, бу борада бутун Ўзбекистонда, шу жумладан барча ОТМ ларда олиб борилаётган таълим-тарбия, қўллаб-қувватлаш миллий-ижтимоий тадбирлар, байрам, ҳайитларда талаба ёшларнинг фаол иштироки охири оқибатда ОТМ талабаларида миллий кадриятларимиз тўғрисида чуқур билимни ҳосил қилибгина қолмай, уларнинг кундалик турмуши тарзи, руҳияти, онги, амалий малака, иродавий кўникмалари соҳасида миллий кадриятларни фаол ҳаётга татбиқ этишда туб бурилиш ясай олади деб хулоса чиқариш мумкин.

ХУЛОСА

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришган 1991 йил 31 августдан кейин ўтган 27 йиллик демократик, барқарор тараққиётимизнинг барча соҳаларида бўлганидек ўзбек халқи миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам, кадриятларини тиклаш такомиллаштириш ва ривожлантириш йўлида ҳам қувонарли даражада кўдан-кўп ютуқларга эришилди. Бу фикримизнинг нечоғлик айна ҳақиқат эканлигини мамлакатимиз тараққиётининг чорак асрдан кўпроқ шонли тарихи яққол кўрсатиб турибди.

Мустақиллик йилларида миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам кадриятларимиз ўзининг объектив, ижтимоий-маънавий ҳодиса, жараён сифатидаги тадрижоти (эволюцияси), тубдан ўзгариб такомиллашиб бориши билан бир қаторда уларни илмий-социологик, фалсафий маданиятшунослик, аксиологик нуқтаи-назардан илмий-назарий ўрганиш, тадқиқ этиш жараёнлари ҳам жиддий тадрижотга учради. Ана шу жараёнларни маданиятшунослик жиҳатидан ўрганиш, умумлаштиришнинг ҳам назарий-методологик, ҳам амалий-ташкилий жиҳатларига кўра қатор долзарб, ҳамма вақт ҳам бир хил маънода тушуниб, талқин этилиши қийин кечаётган муаммолари мавжуд.

Зеро, Ўзбекистонда маънавият, маърифат, анъана, кадрият, урф-одат, маросим, байрамларга биринчи даражали катта давлат сиёсати даражасидаги ижобий муносабат қарор топмоқда. Ана шу ҳаётбахш жараёнлар, долзарб муаммоларни биз ушбу Битирув малакавий ишимизнинг мавзуси қилиб танлаб олдик.

Битирув малакавий ишимизнинг “Кириш” қисмида одатдагидек битирув иши мавзусининг долзарблиги ва унинг асосланиши, ишнинг ўрганилиш, тадқиқ этилиш даражаси, унинг объекти ва предмети, битирув ишининг бош мақсад ва вазифалари, назарий-методологик асоси, битирув

ишининг тадқиқот методлари ҳамда ишнинг назарий ва амалий аҳамияти асослаб берилди.

Битирув малакавий ишимизнинг I боби “Миллий-маънавий кадриятларнинг Олий таълим тизимидаги ўрни, ўзига хослиги ва аҳамияти” деб номланиб, ундаги ҳар икки фаслларда биз ҳозирги Ўзбекистон ижтимоий фанлари, энг аввало социологик, фалсафий, маданиятшунослик фанлари нуқтаи-назаридан тадқиқ этиш принциплари, асосий тушунча, атама, ибора ва категорияларининг қандай тушуниш, талқин этиш, умуман анъана, урф-одат, маросим, кадриятлар тизимида қандай катта ўзгаришлар объектив содир бўлганлиги, давом этаётганлиги, бу жараёнлардаги баъзи салбий жиҳатлар собиқ қатағон тузумдан қолган салбий меърос эканлиги ва бу жараёнларнинг қайси бирларининг Ўзбекистон миллий истиқлоли мақсад, нишонлари, вазифалари нуқтаи-назардан тараққий эттириш мақсадга мувофиқ эканлиги ҳақидаги ўз кузатиш, хулоса ва таклифларимизни ўртага ташлашга уриндик.

Битирув малакавий ишимизнинг II боби “Республикаimiz таълим-тарбия тизимида ёшларни миллий-маънавий кадриятларга содиқлик ҳамда ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг методологик асослари” деб номланиб, унинг биринчи фаслида мустамлака ва қатағон тузумлари даврида ўзбек халқининг миллий анъана, урф-одат, маросим, байрам, кадриятлари қандай маҳв этилганлигини баъзи умумлаштирувчи тарихий далиллар асосида кўрсатишга, бу борадаги шовинистик ва коммунистик мафкура риёкор сиёсатининг асл моҳияти, мақсад ва вазифаларини Битирув малакавий иши доирасида таҳлил этиб, бу сиёсатнинг асл миллий ўзлигимиз, инсонийликка қарши жиноят ҳарактерини очиб беришга ва таҳлил этишга ҳаракат қилдик.

II бобнинг иккинчи фаслида эса Ўзбекистон мустақиллиги, барқарор тараққиёти жараёнлари давомида ўзбек халқининг асл миллий ўзлиги, маънавий-маърифий қиёфаси, шаъни, обрўси қандай тикланганлиги, ана шу жараёнларнинг социологик, фалсафий, маданиятшунослик соҳалардаги

тадқиқотларда қандай акс этаётганлиги, илмий ўрганилаётганлиги, бу борадаги чуқур, сифатий ўзгаришларнинг эволюцияси (тадрижоти) ни кўрсатиб, очиб беришга, асослаб беришга қисман уриндик.

Ғарбий Европанинг илғор социологлари, маданиятшунослари, гарчи улар ҳам анъана, урф-одат, маросим, қадриятларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини жуда яхши билсаларда, ҳисобга олсаларда, аввал бошидан уларга собиқ Шўро фани андозаларидагидек - реакцион ходиса, ўтмиш саркити, тараққиёт тормози деб ёндошишдан фаркли ўлароқ, қадриятларга миллат тараққиётининг муҳим омили сифатида қарадилар. XVIII-XIX асрларданок А.Шопэнгауэр, Ф.Ницше, О.Шпенглер, Э.Дюркегейм, Э.Дильтей, М.Вебер ва бошқа мутафаккирлар, анъана, урф-одат, маросим, қадриятларга ижобий, объектив холис ёндошиш позициясидан туриб тадқиқ этганлар, баҳо бериб келмоқдалар.

Шунинг учун ҳам Республикамизнинг биринчи Президенти И.Каримов бир томондан халқимизнинг ўз анъана, маросим, урф-одат, байрам, қадриятларини асраб-авайлаб, эъзозлаб сақлаш, уларга ҳурмат муносабатида бўлиш ва қадрлаш анънасидан келиб чиққан ҳолда, бошқа томонидан эса Ғарбий Европанинг илғор фалсафаси, социологияси, аксиологияси, маданиятшунослигининг анъана, урф-одат, маросим, уларга ижобий муносабатни ўзида жоъ қилган замонавий илмий-тадқиқот усуллари, принципларини Ўзбекистонга олиб келиш, улардан ижодий ва танқидий фойдаланишга оид ҳам амалий, ҳам назарий методологик хулоса, ечимларни берган эди. Муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев эса ушбу соҳада И.Каримов олиб борган сиёсатни оқилона давом эттирмоқда. Натижада, Ўзбекистондаги ижтимоий фанлар, шу жумладан социология, фалсафа, маданиятшунослик, аксиология фанлари соҳаларида мазкур муаммоларни ўрганиш, тадқиқ этиш ва баҳолаш жараёнлари эволюцияси тубдан, сифат жиҳатдан янгиланиш, ўзгариш, такомиллашиш томон кескин ўзгарди. Бу эса мустақил Ўзбекистоннинг демократик, барқарор тараққиётининг муҳим жабҳаси бўлган маънавият, маърифат, миллий анъана, урф-одат, маросим

байрамлар, кадриятларга нисбатан олиб борилаётган ижтимоий-маданий сиёсатнинг юксак савияда, дунёнинг бошқа минтақа халқлари учун муайян маънода ўрнатилган, намуна бўлиб қолишига олиб келмоқда.

Юқоридагиларни эътиборга олиб, Битирув малакавий ишимизнинг иккинчи боби иккинчи фаслида мустақиллик йилларида миллий ўзликка қайтиш ҳамда миллий кадриятларнинг қайта тикланиши ва ривожланиши билан боғлиқ масалаларни маълум бир жиҳатлардан таҳлил этишга ҳаракат қилдик.

Битирув малакавий ишида тайёрланган материаллардан ОТМларида “Фалсафа”, “Қадриятлар фалсафаси”, “Маънавият асослари” каби фанларни ўқитишда, бакалавр битирув ишлари, магистрлик диссертацияси тайёрлашда ҳамда ўрта мактабларда ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: “Ўзбекистон”. 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида /Расмий нашр/ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. - Т.: “Адолат”, 2017. 112 б.
3. Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: “Ўзбекистон”, 1998.
4. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Т.: “Шарқ”, 1998.
5. Каримов И. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: “Маънавият”, 2008.
6. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017. I том.
7. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // “Халқ сўзи” газетаси. 15 январь 2017 йил.
8. Мирзиёев Ш. Эркин фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан қурамиз. Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи. “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 15 декабрь.
9. Алиқулов Х. Маънавий-ахлоқий қадриятлар мутафаккирлар талқинида. - Андижон. 2003. 260 б.
10. Андреев Р.Д. Ценности и их роль в жизни общества. - М.: 1998.
11. Жамиятшунослик хрестоматияси. - Т.: “Ўқитувчи”, 1977. 596 б.
12. Жўраев Н. ва бошқа муаллифлар. Ўзбекистон тарихи. -Т.: “Шарқ”, 1998.
13. Жўраев Н. Миллий истиклол мафқураси, шаклланиш жараёни. - Т.: “Шарқ”. 1998.
14. Комилов Н. Тасаввуф. - Т.: “Ёзувчи”, 1996. 271 б.
15. Низомиддинов Н. Жануби-Шарқий Осиё диний-фалсафий таълимотлари ва Исломи. - Т.: “Зар қалам”, 2006. 286 б.
16. Новейший философский словарь. - М.: «Мысль», 1998. 589 с.

17. Осипова О.А. Американская социология о традициях в странах Востока. - М.: «Наука». 1985.
18. Саттор М. Ўзбек удумлари. - Т.: “Фан”, 1993.
19. Саидов А. Сравнительное правоведение. - Т.: “Адолат”, 1999. 574 с.
20. Угринович Д.М. Обряды. За и против. - М.: 1985. 595 с.
21. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. - Т.: “Ўзбекистон”, 1998.
22. Рустамов А. Адиблар одобидан адаблар. - Т.: “Маънавият”, 2003. 95 б.
23. Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. - Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
24. Гофуров Ғ. Удумларда халқ қалби. - Т.: “Ёш гвардия”, 1986.
25. Ғарб фалсафаси. Назаров Қ. таҳрири остида. - Т.: “Шарқ”, 2005.
26. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Сунний ақидалар. - Т.: “Мовароуннаҳр”, 2005.
27. Шайхова Х. Ўзбек аёли - одоб тимсоли. - Т.: 2007. 128 б.
28. Фалсафа. Э.Юсуповнинг умумий таҳрири остида. - Т.: “Шарқ”, 1999.
29. Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи Эшон воқеаси. - Т. “Чўлпон”. 1992. 77 б.
30. Фалсафа. Қомусий луғат. - Т.: “Шарқ”, 2004. 347 б.
31. Шацкий Ежи. Утопия и традиция. - М.: «Прогресс», 1990. 495 б.
32. Эркаев А. Маънавият ва миллий ғоя. - Т.: 2002.

Интернет ресурслари:

33. www.ziyonet.uz
34. www.philosophy.ru.
35. <http://www.intencia.ru>.
36. <http://www.anthropology.ru>
37. <http://www.falsafa.dc.uz>.
38. <http://www.phenomen.ru>.
39. <http://www.filam.ru/sait.phg>.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	3
I БОБ. Миллий - маънавий кадриятларнинг Олий таълим тизимидаги ўрни, ўзига хослиги ва аҳамияти	8
1.01. Таълим-тарбия жараёнида миллий ва умуминсоний кадриятларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда боғлиқлиги	8
1.02. Миллий-маънавий кадриятларни талаба ёшлар билими, онги ва рухий-иродавий даражасига мос ҳолда ўқитиш масалалари	21
II БОБ. Республикамиз таълим-тарбия тизимида ёшларни миллий-маънавий кадриятларга содиқлик ҳамда ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг методологик асослари	23
2.01. Собик шўролар даврида миллий кадриятларга муносабат, олиб борилган сиёсатнинг инсониятга, миллий ўзликка ва шахсга салбий таъсирлари	23
2.02. Мустақиллик йилларида миллий ўзликка қайтиш ҳамда миллий кадриятларнинг қайта тикланиши ва ривожланиши	35
Хулоса	39
Иловалар	45
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	51